

М. Д. Ярмаченно

**Сучасність
педагогічної
спадщини
А. С. Макаренка**

Товариство «Знання»
Української РСР

341.Р
МІСЯЦЬ
654812
Мака

М. Д. ЯРМАЧЕНКО,
академік АПН СРСР

СУЧАСНІСТЬ
ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ
А. С. МАКАРЕНКА

До 100-річчя з дня народження

КИЇВ 1988

ББК 74.03(2)
Я75

Ярмаченко М. Д.

Я75 Сучасність педагогічної спадщини А. С. Макаренка: До 100-річчя з дня народження.— К.: Т-во «Знання» УРСР, 1988.— 48 с.— (Сер. 7 «Педагогічна»; № 3).

Висвітлюються основні положення педагогічної спадщини А. С. Макаренка, розкривається кращий досвід їх творчого використання у практиці сучасної школи.

Розрахована на лекторів, пропагандистів, учителів та широке коло читачів.

Я 430600000—022
М281(04)—88 100—88

ББК 74.03(2)

Рецензент: член-кореспондент АПН СРСР В. І. Чепелєв

Освещаются основные положения педагогического наследия А. С. Макаренко, раскрывается лучший опыт их творческого использования в практике современной школы.

Рассчитана на лекторов, пропагандистов, учителей и широкий круг читателей.

ОБЩЕСТВО «ЗНАНИЕ» УКРАИНСКОЙ ССР

Серия 7 «Педагогическая», № 3

Николай Дмитриевич Ярмаченко

Современность педагогического наследия

А. С. Макаренко

К 100-летию со дня рождения

(На украинском языке)

КИЕВ

Редактор В. Й. Верба. Молодший редактор Л. М. Богута. Художний редактор О. Г. Григір. Технічний редактор Я. О. Гулько. Коректор Л. О. Несена.

Здано до набору 07.01.88. Підписано до друку 02.02.88. БФ 39725. Формат 84×108¹/₃₂. Папір газетний. Гарнітура журнально-рублена. Високий друк. Ум. друк. арк. 2,52. Ум. фарбовідб. 2,78. Обл.-вид. арк. 2,9. Тираж 60343 прим. Зам. № 103. Ціна 10 к.

Товариство «Знання» Української РСР, 252005, Київ-5, вул. Червоноармійська, 57/3.

Друкарня ордена Леніна комбінату друку видавництва «Радянська Україна», 252006, Київ-6, вул. Амрі Барбюса, 51/2.

© Товариство «Знання»
Української РСР, 1988

На квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС була висунута концепція прискорення соціально-економічного розвитку країни. На XXVII з'їзді партії, в рішеннях її наступних Пленумів, у постановах ЦК КПРС і Радянського уряду, у виступах М. С. Горбачова вона одержала всебічне науково-теоретичне обґрунтування і конкретизацію. Ця концепція стосується всіх галузей життя і суспільного виробництва. Вона є ключем до розв'язання всіх наших проблем: найближчих і перспективних, економічних та соціальних, політичних й ідеологічних, внутрішніх і зовнішніх (1, 25) *.

Вирішальну роль у прискоренні соціально-економічного розвитку країни відіграє людський фактор, в активізації якого найважливішою ланкою є загальноосвітня школа. Саме тут закладаються основи всебічно, гармонійно розвиненої особи.

Неперевершеним майстром високоефективної системи комуністичного виховання, видатним новатором, творцем інтенсивної педагогіки був Антон Семенович Макаренко. В центрі його практичної і теоретичної діяльності завжди перебували проблеми формування нової радянської людини, яка повинна бути освіченою, кваліфікованою, дисциплінованою, політично розвиненою й відданою робітничому класові. У неї треба виховати почуття обов'язку і поняття честі, вміння підкорятися товаришу й наказувати йому, вміння бути ввічливим, суворим, добрим і нещадним — залежно від умов життя та боротьби. Нова людина має бути активним організатором, наполегливою й загартованою, вміти володіти собою й впливати на інших. Вона повинна бути веселою, бадьорою, підтягнутою, здатною боротися й будувати, любити життя. Вона має бути щасливою.

А. С. Макаренко вважав, що дивитися на молоде покоління тільки як на об'єкт виховної роботи принципово неправильно. Успішне формування особистості дитини передбачає створення таких умов, використання такої виховної

* Бібліографічні посилання подано у кінці брошури. В дужках перша цифра вказує на порядковий номер публікації, а друга — її сторінку.

технології, коли підопічні водночас стають вихователями. У практиці видатного педагога чітко організований колектив колонії відігравав головну роль у формуванні позитивних якостей дітей.

Виховання — справа надзвичайно складна й різноманітна. Найнебезпечнішим моментом тут, вважав А. С. Макаренко, є страх перед цією складністю й різноманітністю, що може виявлятися у двох формах: по-перше, «в прагненні постригти всіх під один номер, втиснути людину в стандартний шаблон, виховати вузьку серію людських типів», а по-друге, в пасивному слідуванні за кожним індивідуумом, в безнадійній спробі впоратися з мільйонною масою вихованців за допомогою розрізненої мороки з кожною людиною зокрема. Останнє видатний педагог називав гіпертрофією «індивідуального» підходу (9, 311).

Успішне здійснення комуністичного виховання передбачає створення єдиних, сильних, впливових колективів. Школа повинна являти собою єдиний колектив, кожний окремий член якого має відчувати свою залежність від нього, бути відданим інтересам колективу, відстоювати ці інтереси. Саме тому Н. К. Крупська вважала, що вчителю соціалістичної школи набагато більше потрібний організаторський, ніж викладацький талант. Він повинен зуміти організувати спільну працю дітей, захопити їх спільною об'єднуючою ідеєю, — інакше школа може виродитися у заклад, де замість того, щоб навчатися самостійно працювати, діти будуть учитися ледарювати і вимагати, щоб усі їм служили і їх потішали (2, 108).

Провідним принципом радянської школи є органічне поєднання навчання з продуктивною працею учнів. Залучення школярів до неї має важливе значення не тільки з економічної точки зору (хоча й такий аспект треба враховувати), а насамперед тому, що це — основний шлях виховання всебічно розвинених людей (К. Маркс). Фізична праця дає змогу запобігти гіподинамії, яка нині є основною перешкодою для повноцінного фізичного розвитку особи. Не можна залишати поза увагою й той факт, що вміла організація продуктивної праці учнів водночас становить і найістотніший фактор морального загартування кожного з них. Тіло, серце й розум людини настійно вимагають праці. Уникаючи праці, особа тим самим втрачає справжню дорогу до всебічного, гармонійного розвитку і щастя.

Не можна не враховувати і того, що тільки в умовах добре організованої продуктивної праці можна забезпечити справжнє шкільне самоврядування. Для нормального функціонування учнівського колективу вкрай необхідна

цілком конкретна, реальна трудова діяльність, на основі якої формувалися б певні стосунки між окремими його членами, виховувалася б діловитість і персональна відповідальність за доручену справу. Особливої актуальності це набуває нині, коли відповідно до настанов XXVII з'їзду партії в країні відбувається дальша демократизація суспільства, поглиблюється соціалістичне самоврядування народу. В новій редакції Програми Комуністичної партії Радянського Союзу увага акцентується на посиленні колективістського характеру праці, на дальшому утвердженні колективізму як основоположного принципу комуністичної моралі (1, 195).

У реалізації цих завдань безпосередню участь бере загальноосвітня школа, всі ланки народної освіти. Саме тут у кожної особи закладається міцний фундамент комуністичної моралі, формуються основи соціалістичної громадянськості.

Зразком високоефективного розв'язання згаданих завдань і нині є педагогічна діяльність А. С. Макаренка. В його науково-теоретичній спадщині дається глибоке і всебічне обґрунтування провідних принципів, системи, організаційних форм і методів комуністичного виховання. Вся скарбниця педагогічних ідей Антона Семеновича спрямована в майбутнє. І чим далі просуваємося ми в комуністичному будівництві, тим більшою мірою усвідомлюємо велич та значимість цих ідей. Життя підтверджує справедливність високої оцінки, яку дав комуні ім. Ф. Е. Дзержинського О. М. Горький ще у 1928 році, назвавши її вікном у комунізм.

Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи спрямовують педагогічну громадськість на більш повне використання спадщини А. С. Макаренка з питань розвитку учнівських колективів, всемірного піднесення їх ініціативи й самодіяльності. В макаренковській педагогічній технології приховується важливий резерв значного вдосконалення навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі відповідно до настанов партії на перебудову як об'єктивну необхідність розвитку нашого суспільства.

РАННІЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ ВИДАТНОГО ПЕДАГОГА

Народився А. С. Макаренко 1(13) березня 1888 року в м. Білопілья Сумської області у сім'ї маляра-полірувальника залізничних майстерень. У 1896—1900 рр. навчався у місцевому двокласному залізничному училищі. В 1901 р. сім'я Макаренків переїхала в м. Крюків, що було приміською

частиною м. Кременчука Полтавської області. Цього ж року, блискуче склавши екзамени, Антон вступив у другий клас Кременчуцького чотирикласного училища з 6-річним строком навчання. В 1904 р. він закінчив з відмінним атестатом училище і став слухачем річних педагогічних курсів. У 1905 р. одержав право на викладання в сільських двокласних училищах Міністерства народної освіти. Спочатку працював помічником учителя двокласного залізничного училища в м. Крюкові, а потім викладав у цьому ж училищі російську мову, малювання і креслення.

Початок педагогічної діяльності А. С. Макаренка збігся з роками першої російської революції (1905—1907 рр.). Революційна хвиля захопила і Антона Семеновича. Він брав активну участь у громадсько-політичному житті свого краю, читав першу легальну більшовицьку газету «Новая жизнь», твори О. М. Горького, написані в дусі марксистсько-ленінської методології. Пізніше А. С. Макаренко відзначав, що «Максим Горький був організатором марксистського світовідчуття. Якщо розуміння історії приходило до нас іншими шляхами, шляхами більшовицької пропаганди й революційних подій, шляхами нашого буття зокрема, то Горький учив нас відчувати цю історію, заражав нас ненавистю й пристрасстю і ще більшим впевненим оптимізмом, великою радістю вимоги: «Хай сильніше гряне буря» (10, 268—269).

Вчительська діяльність А. С. Макаренка з самого початку була досить успішною. Працюючи в Крюківському училищі (1905—1911 рр.), він виявляв багато енергії й ініціативи в організації різноманітної виховної роботи з дітьми, залучаючи до цього і місцеве населення. З його активною участю влаштовувалися шкільні свята, були створені учнівський табір, батьківський комітет, до складу якого входили передові робітники.

У 1911 р. А. С. Макаренко переїхав на станцію Долинська колишньої Херсонської губернії (нині Кіровоградська область). У школі, де Антон Семенович почав працювати, директором був його добрий знайомий по спільній роботі у Крюківському училищі М. Г. Компанцев. Крім учительських обов'язків, А. С. Макаренко виконував функції «наглядача» в гуртожитку учнів. Уже в цей період зарекомендував себе хорошим організатором і керівником позакласної роботи. Особливо багато уваги педагог приділяв позакласному читанню своїх вихованців, діяльності літературно-драматичного гуртка, художньому вихованню учнів.

У 1914—1917 рр. А. С. Макаренко навчався в Полтавському учительському інституті (з піврічною перервою — з 20 вересня 1916 по квітень 1917 р.— період служби в ар-

мії). Оволодівав знаннями він надзвичайно старанно. Особливий інтерес виявляв до історії, літератури, психології й педагогіки. Неодноразово виступав на студентських конференціях з доповідями на педагогічні теми. Писав вірші, оповідання, фейлетони. За великий змістовний твір «Криза сучасної педагогіки», що являв собою результат піврічної праці, був нагороджений золотою медаллю.

Закінчивши учительський інститут, А. С. Макаренко звернувся до адміністрації Московського університету з проханням дозволити йому складати вступні екзамени до вузу, але такого дозволу не одержав. Пізніше у колі друзів Антон Семенович неодноразово висловлював жаль з приводу того, що йому так і не вдалося здобути більш повної освіти.

Восени 1917 р. А. С. Макаренко протягом вересня-жовтня працював учителем зразкового училища при Полтавському учительському інституті, де і зустрів Велику Жовтневу соціалістичну революцію, яка відкрила перед ним широкі перспективи і забезпечила належні умови для розвитку його педагогіки, що за своїм спрямуванням перебувала у повній відповідності з ідеями марксизму-ленінізму.

СТВОРЕННЯ А. С. МАКАРЕНКОМ СИСТЕМИ КОМУНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

З січня 1918 р. по травень 1919 р. А. С. Макаренко працював інспектором (директором) Крюківського вищого початкового залізничного училища*. Уже в цей період досить яскраво виявилися організаторські здібності й педагогічний талант Антона Семеновича.

У травні 1919 р. внаслідок нападу григор'євських банд, а потім денікінщини Крюківське училище фактично припинило своє існування. А. С. Макаренко переїхав у Полтаву, де працював завідуючим 2-м міським початковим училищем з вересня 1919 р. по вересень 1920 р.

У вересні 1920 р. А. С. Макаренко на пропозицію Полтавської губнаросвіти почав роботу по організації колонії для безпритульних дітей. У напівзруйнованому приміщенні

* Вищі початкові училища виникли в Росії згідно з положенням від 25 червня 1912 р. Вони склалися з 4-х класів з річним курсом навчання в кожному. Існували чоловічі, жіночі й невелика кількість вищих початкових училищ зі змішаним складом. До них приймалися діти віком 10—13 років. Навчатися тут могли і ті, хто закінчив початкову школу. Випускники навчальних закладів звичайно вступали до вчительських семінарій або технічних училищ.

колишньої колонії для малолітніх злочинців у 6-ти кілометрах від Полтави розпочалися нове його життя і діяльність. Перші 6 вихованців прибули сюди 4 грудня 1920 р. Поступово їх кількість зростала. Цей період у житті колонії був надзвичайно важким і в матеріальному, і в кадровому відношенні. Справа ускладнювалася тим, що колишній досвід організації таких закладів не відповідав вимогам і умовам того часу, а нового ще не було. Не існувало й літератури та посібників, за якими можна було б навчати і виховувати підростаюче покоління в комуністичному дусі. Стара педагогіка фактично виявилася непридатною. Треба було створювати принципово нову науку, яка б базувалася на справді науковій, марксистсько-ленінській методології. А. С. Макаренко глибоко вивчав теоретичну спадщину В. І. Леніна і у своїй практичній діяльності неухильно керувався її положеннями. Надзвичайно велике значення для створення макаренківської системи виховання мала промова вождя на III Всеросійському з'їзді РКСМ (1920 р.), яку педагог знав майже напам'ять. Виступаючи перед робітниками Першого Московського шарикопідшипникового заводу (жовтень 1936 р.), Антон Семенович говорив про те, що із творів Леніна він виписав всі місця, від першого до останнього рядка, що стосувалися виховання, в тому числі й такі, які, здавалося б, ніякого відношення до виховання і не мали. А. С. Макаренко висловлював тверде переконання в тому, що на основі праць Маркса і Леніна необхідно створити нову педагогіку.

На становлення А. С. Макаренка як педагога великий вплив справили О. М. Горький, завдяки якому він зумів «проникнути в таємниці й секрети нової радянської педагогіки», що перебуває «в горьківському руслі оптимістичного реалізму» (10, 265). Антон Семенович неухильно дотримувався принципів горьківського оптимізму, захоплювався вмінням великого письменника «проектувати краще в людині». В одному із листів до Олексія Максимовича А. С. Макаренко зазначав, що його «виняткова віра в людину, щось єдине в усій всесвітній літературі», надихала і колектив колонії на творчість та самовідданість; «ця віра стала й вірою наших хлопців, вона створює в нашій колонії здоровий, веселий і дружний тон, з якого дивуються всі, хто у нас буває» (10, 286).

28 березня 1921 р. колонії було присвоєно ім'я Максима Горького, що стало одним із найважливіших виховних факторів.

О. М. Горький у свою чергу з великою увагою стежив за втіленням у життя макаренківської виховної системи і

високо оцінював її. Звертаючись до видатного педагога, він писав: «...Дивовижний Ви чоловік, саме з таких, яких Русь потребує» (10, 309).

Розвиток виховної системи у колонії здійснювався від «авторитарно-вимогливого тону до робітничого самоврядування». Значна частина господарських і адміністративних турбот були справою рук вихованців. У серпні 1923 р. педагогічна рада визнала можливим передати їм навіть саме завідування господарством. З середини літа цього ж року як вищий господарський орган почала функціонувати рада командирів. Великого значення набули засідання товариського суду. Покарання в колонії у згаданий період фактично вже не застосовувалися, навіть догани й зауваження стали рідкістю. Загальну атмосферу стосунків у колонії 1923 р. Антон Семенович характеризував так: «Тон веселий, життєрадісний, простий. Стосунки чудові. Робочий настрій з помітною часткою пафосу» (11, 31).

А. С. Макаренко завжди приділяв велику увагу розвитку самоврядування «з найбільшою формальною рівністю становища вихователів і вихованців». У доповідній записці Головоцвиху НКО УРСР від 8 серпня 1925 р. він зазначав: «Уся система самоврядування має бути побудована за типом не демократичного народовладдя (як це дуже часто пропонується в нашій літературі), а демократичного централізму, з якнайширшим розвитком методу повноважень і доручень і з найменшим вживанням дій і рішень «натовпного» типу» (11, 43). Таким чином, Антон Семенович послідовно дотримувався принципів соціалістичного самоврядування на протигагу традиційно використовуваному в школах США та Західної Європи самоврядуванню, що функціонувало за зразком буржуазно-демократичної республіки.

Найголовнішими завданнями виховання А. С. Макаренко вважав: вироблення дисциплінованості, працездатності, чесності, політичної свідомості. Досягнення цього є необхідним мінімумом, що відкриває широкі перспективи в усіх напрямках. Уже в цей час Антон Семенович розробляв і реалізував відповідну інструментовку виховного процесу, яка згодом чітко визначилася в логіку паралельної дії. У згаданій доповідній записці педагог підкреслював: «Загальна система виховних впливів має бути організована так, щоб вплив живих діячів (вихователів) не передавався безпосередньо дітям, а спрямовувався виключно на створення «мертвих» джерел впливу, організуючи таким чином цілісний вплив колективу» (11, 43).

А. С. Макаренко висунув і обгрунтував принципово важ-

ливе положення, згідно з яким «тільки організація школи як господарства зробить її соціалістичною» (11, 11). Він вважав, що господарство повинно стати основним фоном педагогічної роботи колонії. В самому ж господарстві навчально-виховного закладу мають переважати педагогічні завдання, а не вузького господарські, будь-який окремий господарський процес треба розглядати як явище педагогічне. Проте превалювання виховних завдань може мати місце тільки з точки зору педагога-організатора. Вихованці ж і рядові вихователі повинні всерйоз переживати господарську турботу. «Сума цих переживань,— писав А. С. Макаренко,— і становить той основний фон, на якому пишеться суто педагогічний малюнок. Виховання і перевиховання, якщо воно повинно спрямовуватися паралельно загальному руху нашого суспільства, не може набрати інших форм, крім форми колективного господарювання, форми повної комуні. Трудовий процес, з нашої точки зору, є процесом педагогічно нейтральним... Тільки праця в умовах колективного господарювання для нас цінна, але цінна тільки тому, що в ній у кожний момент присутнє економічне піклування, а не тільки трудове зусилля» (10, 225—226). Антон Семенович вважав, що переживання господарської турботи може дати могутній поштовх, з одного боку, для формування потрібних нам якостей колективу, а з другого — для логічного виправдання норм поведінки особи в колективі. Господарські справи стали відправною точкою процесу виховання в колонії ім. О. М. Горького. Всі форми її життя та організації виводилися з господарства й господарювання, в тому числі господарські вимоги до вихователя та вихованця, діяльність господарсько-активних загонів, точна дисципліна, праця, викликана господарською метою, ігнорування вузькоіндивідуальних рис колоністів, господарська позиція у ставленні до навколишнього світу. Все це і забезпечувало блискучі успіхи в діяльності колонії ім. О. М. Горького.

Вирішальною умовою успіху всієї виховної системи в колонії було послідовне здійснення найважливішого принципу соціалістичної педагогіки, що полягає в органічному поєднанні навчання з продуктивною працею учнів. Велика заслуга А. С. Макаренка полягала в тому, що він розробив для цього конкретну педагогічну технологію, яка виявилася надзвичайно ефективною. «Паралелізм роботи і знання як вимога,— писав Антон Семенович,— визначає зміст освітньої роботи; зовнішньо цей паралелізм може бути виражений лише в стосунках праці та інтересу дітей. Те, що не виражене в дитячому інтересі, очевидно, не буде паралельним їх життю, їх праці. В яких би солодких формах

ми не запропонували його дитині, ця солодкість буде лише в уявленні вчителя, в його задоволенні щодо «вдало» проведеного уроку.

Йдучи назустріч інтересу дитини і рахуючись з логікою її життя до колонії і в колонії, ми виявляємося якраз на шляхах новітньої педагогіки» (11, 19).

Ті, хто відвідував колонію ім. О. М. Горького, часто ставили А. С. Макаренку таке «убивче запитання»: «Чому ваші вихователі виконують надто багато господарських обов'язків, адже у них не залишається часу для суто педагогічної роботи?». Антон Семенович у відповідь зазначав, що «виховує не сам вихователь, а середовище», яке в колонії, «завдяки зусиллям спрямовуючого педколективу, організується в найбільш вигідний спосіб навколо центрального пункту — процесу господарювання...» (10, 226—227). А. С. Макаренко був глибоко переконаний у тому, що «реальна логіка колонії — це логіка господарства. Праця зумовлюється господарством, яке має відзначатися розвитком, могутністю, прибутковістю, веселим тоном... Логіка господарства і логіка праці разом дають залізну логіку комуни» (11, 54).

Вихователь брав участь у господарстві нарівні з вихованцями і лише завдяки вищому рівню знань, працездатності й відповідальності мав деяку перевагу в справі його організації. Мета педагога як живого діяча полягала у регулюванні зовнішніх щодо нього і дітей господарських та побутових явищ. Звичайно, над господарством природно надбудовувалися різні явища життя, де вихователь мав певне значення, але й воно не могло характеризуватися як вплив людини на людину.

Така ж логіка застосовувалася і до вихованця. Дітей, яких приймали до колонії, ознайомлювали насамперед з общинно-господарськими вимогами. А. С. Макаренко вважав, що «педагогічна поза навіть у найменшій мірі не повинна ... бути помітна колоністові. Усяке педагогічне устремління має бути добре сховане в кабінеті організатора. В живому побуті комуни вихованець не повинен відчувати себе об'єктом виховання, він повинен відчувати тільки дотик точної логіки нашого спільного господарства і вимоги здорового розуму, які пред'являються до нього з боку нашого побуту» (10, 227—228).

Свобода від педагогічної нарочитості давала змогу всьому колективу функціонувати в одній площині замість системи паралельного розвитку, з одного боку, колективу вихованців, а з другого — педагогів (такий подвійний роз-

виток, як правило, призводить до відособлення колективів, а іноді й до протиставлення їх). Водночас ця свобода, як свідчив досвід А. С. Макаренка, визначала свободу в самовідчутті вихованця, дозволяла йому більш просто й радісно переживати своє дитинство. Згадана обставина виявилася особливо важливою, адже нею зумовлювалися часто зовсім несподівані й цікаві ефекти в галузі тону, дисципліни та роботи.

Істотно важливим було й те, що педагоги колонії ім. О. М. Горького не нагадували вихованцям про їх «вчорашній день», про колишні «справи». Навіть серед дітей не велися розмови про минуле. Господарський робочий тон, швидкий біг колонійської машини, загальна зайнятість і гордість своїм трудовим життям аж ніяк не спонукали займатися цим.

Головну одиницю колективу в колонії являв собою різновіковий загін, до складу якого входило 10—15 вихованців. У нього була своя спальня, свій стіл у їдальні, свій одяг. Доручення дітям розподілялися лише через загони, тобто давалися загонам, а вони вже визначали конкретних виконавців.

Усі командири загонів становили Раду командирів, члени якої збиралися щосуботи, а у випадку необхідності — і в будь-який інший час. Найважливіші функції цього управлінського органу полягали в розподілі роботи між загонами, призначенні їхніх командирів, інших посадових осіб (комірник, комендант, завгосп, городник) та ін.

Загальне управління справами колонії протягом дня покладалося на двох чергових — вихователя і вихованця (добиралися вони за взаємною симпатією), які стежили за роботою всіх загонів, майстерень, конюшні, свинарні та ін. Чергові також обчислювали прибуток колонії за день і витрати. Жоден документ без підпису одного з них був не дійсним.

Усі вихователі брали участь у діяльності одного із загонів або у клубній роботі (у вечірній час).

У 1925 р. почалося листування колоністів з О. М. Горьким, що мало на них величезний виховний вплив. А. С. Макаренко в одному із листів до великого письменника 8 вересня 1925 р. писав: «Ваші листи роблять у нас чудеса, в усякому разі, роблять роботу кількох вихователів. Пробачте за такий «робочий» погляд на Вас, але ж Ви самі цього хотіли. Треба бути художником, щоб зобразити наші настрої після Ваших листів. З зовнішнього боку начебто нічого протоколювати. Сидить за столом голова і проголо-

шує: «Слухається пропозиція Максима Горького». А в цей час зал ніяк не може настроїтися на діловий лад. Очі у всіх стрибають, почуття теж стрибають, і все це хоче дострибнути до Вашого портрета і що-небудь зробити таке... Вночі в куренях мріють про те, як Вас зустрічатимуть, коли Ви приїдете, яку Вам дадуть кімнату, чим годуватимуть. Адже наші хлопці завжди були самотніми: батьки, матері, дідуся, бабусі — все це порозгублювано давно, мало хто пам'ятає про них. А любов у них вимагає виходу, і ось тепер таке несподіване й велике щастя — можна любити Вас. Раніше у нас був шеф великий письменник Максим Горький, адже з хлопців більше половини не могли Вас відчувати, як письменника. А тепер у них шеф жива людина, велика теж, але не письменник, а людина велика й щедро ласкава щодо нас...» (10, 293).

У кінці травня 1926 р. колонія ім. О. М. Горького переїхала в Куряж (приміська зона Харкова) у складі 130 вихованців і службовців, у тому числі 70 комсомольців. Було перевезено інвентар, корів, свиней та інше майно, кілька ящиків з матеріалами горьківського музею.

У Куряжі почалося створення політично міцного, свідомого ядра колективу, основу якого становили «старі» горьківці. Залучення всіх вихованців до абсолютно реальної, конкретної праці, точне дотримання певних правил і традицій, чітко організоване самоврядування сприяли досить швидкому оздоровленню всієї атмосфери в Куряжі, позитивно позначилися на вихованні дітей.

У 1926/27 навчальному році члени колективу колонії ім. О. М. Горького власними силами зробили ремонт своїх приміщень, спрямовували зусилля на організацію ефективного виробництва, всіляко дбали про вдосконалення навчально-виховного процесу.

На цей час школа колонії стала повною семирічкою. Під керівництвом і з безпосередньою участю А. С. Макаренка були складені нові програми, детально розроблені плани занять, за якими працювали вчителі, груповоди і предметники. Було також введено посаду завуча. Засідання педагогічної ради набули характеру глибоко продуманих семінарів з найважливіших питань педагогіки, зокрема теорії навчання. Сам Антон Семенович завжди був у курсі найновіших подій у шкільному житті й педагогіці і повсякденно дбав, щоб вихователі, вчителі також не відставали від життя, постійно підвищували рівень своїх знань.

Найзнаменнішим моментом у житті колонії була підготовка до зустрічі, а потім і сама зустріч з О. М. Горьким. 8 і 9 липня 1928 р. основоположник літератури соціалістич-

ного реалізму весь час перебував серед вихованців колонії, багато розмовляв з ними, вникав у всі галузі життя і виробництва. А. С. Макаренко у 1936 р. писав: «Ці дні були найщасливішими днями і в моєму житті, і в житті дітей. Я, між іншим, вважав, що Олексій Максимович — гість колоністів, а не мій, тому постарався, щоб його спілкування з колоністами було найбільш тісним і райдужним. Але вечорами, коли діти йшли спочивати, мені вдавалося побувати з Олексієм Максимовичем у близькій бесіді. Бесіда торкалася, звичайно, тем педагогічних. Я був страшенно радий, що всі колективні наші знахідки зустріли цілковите схвалення Олексія Максимовича, в тому числі й пресловута «воєнізація», за яку ще й зараз покусують мене деякі критики і в якій Олексій Максимович за два дні зумів розглянути те, що в ній було: невеличку гру, естетичний додаток до трудового життя, життя все-таки важкого і досить убогого. Він зрозумів, що цей додаток прикрашає життя колоністів, і не пошкодував за цим» (10, 275).

Відвідання великим письменником колонії ім. О. М. Горького і комуні ім. Ф. Е. Дзержинського було одним із свідчень визнання макаренківської системи комуністичного виховання. Проте це не послабило нападок на неї з боку Наркомосу і педагогічного «олімпу» республіки. Як зазначав А. С. Макаренко, ситуація ускладнювалася тим, що педологічна точка зору «виступала від імені марксизму, і потрібно було багато мужності, щоб цьому не вірити, щоб великому авторитету «визнаної» науки протиставити свій, порівнюючи, вузький досвід» (10, 274).

Після від'їзду Олексія Максимовича з Харкова А. С. Макаренко залишив колонію і повернувся в комуну ім. Ф. Е. Дзержинського, де й продовжував свою педагогічну діяльність. Згадуючи про ці складні у своєму житті дні, Антон Семенович писав: «Мою безпритульну педагогіку негайно «підібрали» сміливі й педологічно невразливі чекісти й не тільки не дали їй загинути, але дозволили висловитися до кінця, давши їй змогу брати участь у блискучій організації комуні імені Дзержинського» (10, 275—276).

А. С. Макаренко був зв'язаний з комунією ім. Ф. Е. Дзержинського вже з перших днів її існування. Більше того, з ним радилися навіть при підготовці проектної документації, а також при будівництві відповідних споруд та їх обладнанні. Цілковитим логічним було і те, що Антона Семеновича в кінці 1927 р. (з 20 жовтня) запросили керувати цим закладом за сумісництвом. Урочисте відкриття комуні відбулося 29 грудня 1927 року. Першими її вихователями і вихованцями також були представники колективу колонії

ім. О. М. Горького. Протягом 8-ми місяців А. С. Макаренко очолював водночас і колонію, і комуну, працюючи по три дні на тиждень то в одному, то в іншому закладі.

7 червня 1928 р. Раднарком республіки прийняв постанову про затвердження організації трудової комуни ім. Ф. Е. Дзержинського. Комуна проголошувалася самостійною одиницею, що діє на засадах госпрозрахунку. Вона існувала на кошти від своїх майстерень і виробництва радгоспу «Червоні зорі», переданого в розпорядження комуни ще в січні 1928 р. Її підприємства були звільнені від загальнодержавних, республіканських і місцевих податків.

Діяльність комуни була досить успішною, хоча й не завжди рівною. Зокрема, її трудовий сектор на перших порах тупцював на місці. Проте уже на початку 1930 р. комунари стали брати участь у справжньому виробництві. Це забезпечило можливість уже в квітні 1930 р. ввести зарплату для вихованців, а з червня цього ж року комуна перешла на повний госпрозрахунок. У вересні 1930 р. тут почав працювати власний робітфак Харківського машинобудівного інституту.

Самоврядування в комуні було дуже ефективним, що дало змогу А. С. Макаренку з 16 жовтня 1930 р. повністю скасувати посади вихователів. На цей час організованість комунарів істотно зросла, і вони могли вже цілком самостійно проводити виховну роботу.

7 січня 1932 р. відбувся урочистий пуск першого в країні заводу електросвердел комуни ім. Ф. Е. Дзержинського, а вже 11 січня з'явилося перше електросвердло. Поступово виготовлення цього надзвичайно важливого для народного господарства інструменту (раніше його купували на валюту за рубжем) збільшувалося і було доведено в цьому році до 7 тис. електросвердел.

У кінці грудня 1932 р. завершилося будівництво ще одного заводу комуни по виробництву фотоапаратів типу «Лійка» (ФЕД). 28 грудня була випущена перша в СРСР серія плівкових фотоапаратів.

Таким чином, у комуні ім. Ф. Е. Дзержинського була створена міцна матеріальна база, що давала можливість з максимальною ефективністю залучати вихованців до продуктивної праці. Все життя у комуні будувалося відповідно до основного принципу соціалістичної школи, що, як уже зазначалося, передбачає органічне поєднання навчання з продуктивною працею. Комунари щоденно трудилися по 4 години на своїх заводах і протягом 4—5 годин навчалися у школі. Кожен день у них був досить напруженим. Прак-

тично весь час вихованців чітко, досить продумано й раціонально планувався. Тому особливого перевантаження вони не відчували. Більше того, діти брали активну участь у культурно-масових заходах, щоденно група з їх числа у кількості 30 осіб бувала в театрі. Режимом дня передбачався і вільний час, який використовувався вихованцями за власним розсудом.

У комуні було два духових оркестри. Один великий — чисельністю до 40 осіб (вважався кращим оркестром на Україні), а другий — молодий, маршовий. Взимку функціонувало в середньому 10 різних гуртків.

Усе життя і діяльність комунарів організувала комсомольська організація, до якої входило у 1932 р. 200 комсомольців. У її складі було чотири цехові ланки. Піонерська організація охоплювала 100 чоловік.

Працюючи на заводі, вихованці одержували зарплату за підрядним розрахунком. Щомісячний заробіток комунара становив від 20 до 200 карбованців. З цього заробітку він оплачував своє утримання за минулий місяць (приблизно 60—70 крб.). Якщо ж заробітку не вистачало, використовувався виробничий прибуток. На утримання школи та культурних установ комуні також йшли відрахування від цього прибутку.

Решта зарплати ділилася на дві рівних частини. Одна вносилася в ощадну касу на ім'я вихованця, причому одержати її можна було тільки при виході із комуні. Друга — видавалася на руки. На ці гроші він міг купити, що хоче (крім одягу та спиртних напоїв).

Багато уваги в комуні ім. Ф. Е. Дзержинського приділялося і навчальній роботі. Вихованці розуміли, що одне із важливих їх завдань полягало у здобутті широкої освіти. Усунення розриву між фізичною і розумовою працею було найбільшим досягненням комуні. Воно давало змогу ефективно розв'язувати виховні, пізнавальні й розвиваючі завдання у їх взаємодії, що позитивно впливало на загальне вдосконалення особи.

Важливу роль у формуванні творчих здібностей комунарів відігравала вільна майстерня. Тут ремонтували й виготовляли нові ключки для хокею, лижі, технічні іграшки, різні моделі та ін. Робилося все це за власними кресленнями і ескізами.

Успіхи комуні були разючими. В день її п'ятиріччя, 29 грудня 1932 р., колегія Державного політичного управління УРСР преміювала А. С. Макаренка грамотою та іменним золотим годинником. Правління трудкомуні нагоро-

дило Антона Семеновича грамотою, значком, а Наркомос УРСР — Почесною грамотою.

Чисельність членів комуни ім. Ф. Е. Дзержинського дедалі зростала. Якщо на початку 1934 р. було 370 вихованців, то вже у кінці його — 510. Надзвичайно ефективно велася виробнича, навчальна, позашкільна, громадська і комсомольська робота.

У цьому ж році в комуні була організована школа-десятирічка, створені спеціальні курси по підготовці у вищі навчальні заклади і курси типу фабзавуча, метою яких було підвищення кваліфікації й технічних знань комунарів. Це забезпечувало сприятливі умови для вступу вихованців до вузів або для успішної праці на виробництві.

За постановою педагогічної ради комуни вихованцю, який здобув середню освіту, видавалася одноразова допомога при вступі до вузу. Залежно від успішності й дисциплінованості були встановлені три категорії допомоги: для першої категорії — 600, другої — 400 і третьої — 300 крб.

На початку 30-х років комуна ім. Ф. Е. Дзержинського міцніла і розвивалася в різних напрямках. Вихованці активно працювали над освоєнням програми випуску електросвердел, фотоапаратів. У 1934 р. вони домоглися виконання програми по електросвердлах — 20 тис. і по фотоапаратах — 30 тис. штук на рік. Річний промфінплан комуни досяг у цей час 20 мільйонів карбованців. Величезна робота була проведена у галузі житлово-побутового та культурного будівництва. Виросли нові корпуси спалень, бані, пральні, будинків інженерно-технічних працівників, господарські будівлі. Комуна стала одним із провідних педагогічних закладів країни. Вона була добре відома не тільки в СРСР, а й у Європі, Америці та інших континентах світу. Понад 200 делегацій з різних країн побувало в комуні. Всі відвідувачі давали високу оцінку її досягненням.

Водночас А. С. Макаренко багато уваги приділяв і своїй творчій діяльності в галузі літератури. За два місяці 1930 р. він написав книгу «Марш 30 року», в якій розповів про життя колективу комуни ім. Ф. Е. Дзержинського протягом початкового періоду її існування. У 1932 р. було створено повість «ФД-1», яка за задумом Антона Семеновича мала являти собою продовження «Педагогічної поеми». Однак потім, за порадою О. М. Горького, відмовився від цього задуму, і «ФД-1» було написано як самостійний твір, близький за стилем до «Педагогічної поеми».

Здійснилася мрія А. С. Макаренка стати письменником: 4 червня 1934 р. його прийняли в члени Спілки письменників СРСР. І хоча літературні твори Антона Семеновича не-

віддільні від педагогіки, все ж їх написання потребувало значної кількості часу і фізичних зусиль, переосмислення педагогічної діяльності з точки зору специфічних вимог художньої літератури. А. С. Макаренку доводилося робити це в надзвичайно складних умовах, бо керівництво комунною ім. Ф. Е. Держинського забиравало дуже багато часу. Тому Антон Семенович використовував для написання літературних творів переважно нічні години. Вікна кімнати, в якій жив педагог, щоденно світилися до пізньої ночі. Результативність його творчої праці, як відомо, була дуже високою.

У 1935 р. коммуна досягла zenitu в своєму розвитку. Кількість її вихованців зросла до 600 осіб. Успішно функціонувала загальноосвітня школа, розгорталася і зміцнювалася система позашкільної роботи. Високою ефективністю відзначалася виробнича діяльність комунарів. Серед них було багато ударників праці й раціоналізаторів.

ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ А. С. МАКАРЕНКА

1 липня 1935 р. А. С. Макаренко був переведений у Київ, де працював в апараті Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР на посаді заступника начальника відділу трудових колоній.

Прийшовши до нової для нього управлінської роботи, А. С. Макаренко вирішив написати конкретні рекомендації щодо організації виховного процесу в дитячих установах, спираючись при цьому на особистий досвід роботи у колонії ім. О. М. Горького та в комуні ім. Ф. Е. Держинського. Фактично це була його перша велика завершена науково-педагогічна праця, опублікована в 1936 р. невеликим тиражем як відомче видання під назвою «Методика організації виховного процесу». Рекомендації були розраховані на широке коло педагогів дитячих будинків і трудових колоній. В них на високому рівні науково-теоретичного узагальнення розкриті найважливіші питання і положення соціалістичної педагогіки.

Напружену управлінську роботу в державному апараті А. С. Макаренко поєднував з практичною діяльністю у Броварській трудовій колонії, яка створювалася в 1935 р. на його очах і з його активною допомогою. У період з 10 жовтня 1936 р. і до початку лютого 1937 р. він за сумісництвом працював завідуючим колонією.

Робота в цьому закладі будувалася за тими ж принципами, що і в колонії ім. О. М. Горького та в комуні

ім. Ф. Е. Дзержинського. Головними засобами виховання і тут виступали дитячий колектив, самоврядування й праця. Життям колонії керувала рада бригадирів; черговими по навчальних приміщеннях, жилих корпусах, кухні, їдальні, клубу були вихованці. Всі діти вчилися і брали участь у суспільно корисній праці, зокрема на часуноливарному заводі, в механоскладальній майстерні і в підсобному господарстві. Вибір професії здійснювався виключно на добровільних засадах.

На початку лютого 1937 р. А. С. Макаренко переїздить у Москву. Звільнившись від безпосередньої педагогічної роботи і служби в апараті НКВС УРСР, він багато уваги приділяв узагальненню і пропаганді свого новаторського, надзвичайно результативного досвіду. Антон Семенович чітко формулює основні, провідні положення принципово нової педагогіки. Його особлива заслуга полягала в глибокій розробці системи, принципів та методів комуністичного виховання дітей і молоді.

У 1937 р. на замовлення редакції радіопередач «Педагогічна пропаганда для батьків» Всесоюзного радіо А. С. Макаренко підготував цикл лекцій з найбільш актуальних питань сімейного виховання. Транслявання циклу почалося 1 вересня і закінчилося в грудні 1937 р. Ці лекції спонукали батьків замислюватися над своїми сімейними справами, бачити особливості своєї сім'ї, робити із власних спостережень правильні висновки. Вони були пройняті глибокою комуністичною цілеспрямованістю й відповідальністю за виховання підростаючого покоління, пристрасним бажанням допомогти батькам добре виховувати своїх дітей.

У січні 1938 р. А. С. Макаренко прочитав цикл лекцій для відповідальних працівників Наркомосу РРФСР («Методи виховання», «Дисципліна, режим покарання та заохочення», «Педагогіка індивідуальної дії», «Трудове виховання. Взаємини, стиль, тон у колективі»). Ці лекції є найбільш систематизованим (хоч і далеко не повним) викладом поглядів Антона Семеновича з питань радянської педагогіки, зокрема комуністичного виховання підростаючого покоління.

Водночас у 1936—1938 рр. А. С. Макаренко написав багато статей, присвячених проблемам виховання, які були опубліковані у центральній періодичній пресі. Вони викликали значний резонанс не тільки серед педагогів, а й широкої громадськості. Особливо численними були відгуки на статтю «Проблеми виховання в радянській школі», надруковану 23 березня 1938 р. у газеті «Правда». Її особлива

значимість зумовлювалася тим, що Антон Семенович накреслював шляхи реалізації своїх педагогічних ідей у шкільній практиці.

Найістотнішим недоліком загальноосвітньої школи А. С. Макаренка вважав те, що вона «являє собою у педагогічному секторі розпорошену масу однаків-вчителів і в учнівському — масу розрізнених класів, тільки механічно зв'язаних сусідством у спільному шкільному будинку. Школи як єдиного колективу, як цілісного закладу не знають у нас ні педагоги, ні діти, ні сім'я, ні радянська громадськість. І саме в цьому криється корінь лиха» (10, 353). На жаль, згаданий недолік притаманний і сучасній загальноосвітній школі. Надзвичайно актуальною і нині є думка Антона Семеновича про те, що нормальна робота школи неможлива без згуртованого педагогічного колективу, який додержується єдиної методики і відповідає не тільки за «свій» клас, а за всю школу в цілому.

Творча діяльність А. С. Макаренка в останній рік його життя була дуже насиченою. Він часто виступав з лекціями перед учителями, вихователями, батьками, писав статті на педагогічні й громадсько-політичні теми, продовжував інтенсивно працювати над новими художніми творами.

К. Чуковський згадував, що у цей період вся квартира в Лаврушинському провулку «була сповнена творчими задумами Антона Семеновича. Він говорив, що ...напише таку-то п'єсу, такий-то сценарій, такий-то роман, говорив про свої майбутні лекції, кінокартини, газетні статті. Обличчя у нього було смертельно стомлене, і Галина Стахіївна на крадькома поглядала на нього з занепокоєнням» (19, 551—552).

Стан здоров'я видатного педагога викликав певну тривогу і раніше. Правда, сам Антон Семенович ніколи не жалівся на погане самопочуття, але це помічали ще його співробітники по комуні ім. Ф. Е. Дзержинського.

У вересні 1938 р. А. С. Макаренко лікувався у підмосковному санаторії, а в листопаді цього ж року — в Кисловодську. Навіть тут він напружено працює: пише повісті, статті, сценарії, виступає перед громадськістю. 13 березня 1939 р. з метою лікування і оздоровлення Антон Семенович переїжджає в Будинок творчості Спілки письменників СРСР, що знаходився у дачному селищі Голіцино.

1 квітня 1939 р. на станції Голіцино Білорусько-Балтійської залізниці у вагоні приміського поїзда, яким збирався їхати в Москву, А. С. Макаренко раптово помер. Причина — тяжке захворювання серця.

5 квітня 1939 р. «Литературная газета» у зв'язку з кончиною видатного педагога писала: «Весь його образ дорогий нам. Чутливий психолог, пристрасний проповідник, натхненний художник, борець за кращі ідеали людства, який так гостро відчував смак життя, він самим своїм існуванням збагатив наше життя. Як письменник він залишив нам дорогоцінний портрет чудового людського колективу: його колонії».

Рано обірвалося життя А. С. Макаренка. Залишилися не реалізованими численні задуми і творчі плани педагога (не створена «Методика комуністичного виховання», не написані 3 частини «Книги для батьків», а також плановані художні твори, не завершена робота над кіносценаріями, не здійснилася мрія попрацювати у масовій загальноосвітній школі). Проте створена Антоном Семеновичем революційна за своєю суттю педагогіка нового суспільства зробила його ім'я безсмертним. Творча спадщина А. С. Макаренка відкрила нові горизонти для дальшого розвитку і вдосконалення теорії й практики комуністичного виховання, для справжнього розквіту соціалістичної педагогіки.

ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ А. С. МАКАРЕНКА

Керуючись ленінськими настановами, А. С. Макаренко сформулював принципово важливі методологічні положення про те, що «справжня педагогіка — це та, яка повторює педагогіку всього нашого суспільства» і будується згідно з великими вимогами нашої партії до людини і колективу (9, 408), що педагогічна наука має перебувати «в прямому відношенні і до нашої революції, і до того, що зветься реалізмом, і до п'ятирічки, і до індустріалізації» (5, 632).

Особливо актуальним і значимим є положення Антона Семеновича про те, що «треба по-справжньому перетворити педагогіку в активну, цілеспрямовачу, політичну науку» (9, 347—348).

А. С. Макаренко досить критично ставився до традиційної педагогіки, для якої завжди на першому плані були питання дидактики, а виховні проблеми відсувалися на другий план. Антон Семенович вважав це принциповою помилкою, оскільки виховання є ширшим явищем: воно включає в себе і навчання. А. С. Макаренко мріяв написати підручник педагогіки «завтрашнього дня» за іншою схемою: спочатку про виховання, потім про вчителя і закінчити його дидактикою. На жаль, ця мрія не збулася.

Теорія виховання, на думку Антона Семеновича, є наспереди наука практично доцільна. Ми не можемо формувати нову людину, не маємо права проводити цю роботу, не ставлячи перед собою певну політичну мету. Безцільні виховні дії в кінцевому підсумку призводять до аполітичності. Найважливішою, визначальною якістю особи педагог вважав почуття відповідальності, яке виховується найважче, але якщо воно вже сформоване, здатне творити чудеса.

Науково-теоретична спадщина А. С. Макаренка, вся його педагогічна діяльність пройнята вірою у великі можливості вихованців. Він виходив з того, що радянська педагогіка має орієнтуватися не на негативні, а на позитивні риси особи. «Бачити хороше в людині завжди важко,— писав Антон Семенович.— В живих буденних рухах людей, тим більше в колективі скільки-небудь нездоровому, це хороше бачити майже неможливо, воно надто прикрите дрібною щоденною боротьбою, воно губиться в поточних конфліктах. Хороше в людині доводиться завжди проектувати, і педагог це зобов'язаний робити. Він зобов'язаний підходити до людини з оптимістичною гіпотезою, нехай навіть і з певним ризиком помилитися» (10, 271).

Життєдайним джерелом педагогічного оптимізму А. С. Макаренка була, звичайно, не тільки безмежна віра в людину, віра у силу й могутність виховної роботи. Таким джерелом було для нього саме наше життя, натхненний пафос соціалістичного творення, спрямованість народу-творця у світле комуністичне майбутнє, окриленість великими ідеями партії Леніна.

Видатний педагог переконливо довів, що найважливішим інструментом у комуністичному вихованні є трудовий колектив. Саме тому головні зусилля треба спрямовувати на формування і збереження колективу, на створення стилю, тону й традицій у його житті та діяльності. Принципово важливим є те, що «дитячий колектив рішуче не хоче жити підготовчим життям до якогось майбутнього життя, він не хоче бути явищем тільки педагогічним, він хоче бути повноправним явищем суспільного життя, як і кожний інший колектив. Окремі члени колективу не розглядають себе як «зародок майбутніх осіб» (6, 383).

Аналізуючи виховні проблеми, А. С. Макаренко дійшов висновку, що нормальна робота школи неможлива без згуртованого учительського колективу, без «колективу, який шанує свою гідність і відчуває своє колективне обличчя» (9, 114).

Здійснюючи комуністичне виховання, не можна поклатися лише на окремого педагога, оскільки це означатиме свідомо йти на те, що майстер своєї справи виховуватиме добре, а малокваліфікований працівник — незадовільно. Звичайно, від останніх треба звільнитися, але «краще мати 5 слабких вихователів, об'єднаних у колектив, запалених однією думкою, одним принципом, одним стилем, які працюють єдино, ніж 10 хороших вихователів, які працюють кожен по-своєму, хто як хоче» (9, 163).

Найнебезпечнішим у колективі є індивідуалізм і чвари між окремими його членами, гонитва деяких осіб за тим, щоб «відзначитися своїми власними досягненнями». На першому плані завжди мають бути інтереси всього колективу. Лише за такої умови набирають бажаного приємного відблиску й успіхи окремих підрозділів та осіб.

А. С. Макаренко підкреслював, що ідеалістичні пережитки в педагогіці пов'язані з культом чужого нам індивідуалізму. Він вважав, що всі прогалини у формуванні особистості людини можна звести до однієї формули: «виховання жадібності». Пожадливість, скупість у всіх її проявах — найогидніша і найреакційніша властивість, яка в умовах соціалізму дуже легко «співпадає з тенденцією контрреволюційною». Починається ж вона там, де потреба однієї людини стикається з потребою іншої, де радість або втіху треба відібрати у сусіда силою, хитрістю або крадіжкою. Утриманство, горлохватство, обман, безвідповідальність та багато інших негативних якостей такого типу — пряме породження особистої жадібності. Одним із найтемніших закутків останньої є байдужість, яка, як правило, виступає в єдиному комплексі з культом власної особи. Сліпа, безпринципна, зоологічна любов батьків до своїх дітей, особливо в одностітних сім'ях, формує нерідко вже у ранньому віці глибоко антисоціальну «розумну» філософію нестримного егоїзму, викоренити яку в більш зрілі роки надзвичайно важко. У таких випадках доводиться ламати уже сформований динамічний стереотип, що, як вказував І. П. Павлов, завжди є дуже складним, а іноді й занадто болісним процесом.

Надзвичайно важливо навчити дітей правильно ставитися до своїх товаришів і до оточуючих взагалі. В основі цих стосунків мають лежати чуйність, уважність, доброзичливість, поважання інтересів інших людей — не тільки близьких, а й зовсім незнайомих.

Водночас Антон Семенович рішуче виступав проти різних проектів «ідеалістичного альтруїзму, якоїсь міфічної «доброти» та безкорисливості», які в буржуазному сус-

пільстві є школою «витонченої святенності» (8, 79). Про «добро» в буржуазному суспільстві написано багато літератури, з допомогою якої завуальовується справжня — хижацька, експлуаторська суть капіталізму. До «добра» віками закликали з амвонів священики, і все ж воно не стало буденним, звичним для людей явищем, а являло собою лише перешкоду і для успішної роботи, і для доброго настрою. «Там, де добро отіняло світ своїми м'якими крилами, гасли усмішки, вмирала енергія, припинялась боротьба, і у всіх починало пекти під грудьми, а обличчя ставали нудно-кислими. В світі починалося безладдя» (8, 82). Ідеї християнської моралі, «нудна, сіренька, бездіяльна, причепурена християнська доброчесність, «доблесть» помірності, «героїзм» поміркованості й непротивленства» виявилися надзвичайно живучими і в літературі, і в роботі деяких педагогів (10, 123).

А. С. Макаренко вважав, що в діяльності вихователів «рецептура доброго серця» здебільшого призводить до святенництва, а тому, здійснюючи комуністичне виховання наших дітей, ми не можемо «будувати свої плани в розрахунку на добрі серця».

До педагогічної справи ми маємо підходити як до виробництва, а вихователя розглядати як «робітника, якому ввіряється серйозна ділова функція, ставиться точне, хай і важке, але все ж посильне завдання, яке не вимагає від нього гіпертрофії серця чи іншого якого-небудь не менш важливого органа, не позбавляє його можливості бути людиною, мати своє особисте життя і спокійну старість» (5, 636). Не можна робити головну ставку на педагогічні таланти, не помічати того, що вчителі й вихователі — це здебільшого звичайні радянські люди, люди реального, ділового мислення, які, пристосовуючись до процесу виробництва, до його реальних умов, стають на шлях пошуків, намагаються глибоко осмислити суть своєї діяльності, знайти ту робочу настанову, яка дає їм змогу добре виконувати свої функції й не вимагає водночас від них непотрібного надлюдського напруження. Для таких учителів і вихователів необхідна реальна педагогічна теорія, а не «наука» з палаючими очима і розкуйовдженою шевелюрою, із закликом до чудес (5, 637). Майстерність вихователя — це не якесь особливе мистецтво, що потребує таланту; нею можна і слід оволодіти.

Одним із найпоширеніших педагогічних помилок А. С. Макаренко вважав переконання у тому, що діти є лише об'єктами виховання. «Ні, діти, — писав він, — це живі життя, і життя прекрасні, і тому треба ставитись до них, як до

товаришів і громадян, треба бачити і поважати їх права і обов'язки, право на радість і обов'язок відповідальності» (7, 134).

Велику увагу приділяв педагог проблемі дисципліни, яка завжди була переважно формою пригнічення і викликала опір, протест дитячого колективу. Він розглядав дисципліну не як метод, не як засіб ефективного виховання, а як результат його. Засобом же виховання, на думку Антона Семеновича, є правильний режим, що характеризується доцільністю, точністю, загальністю й визначеністю.

Проблему дисципліни А. С. Макаренко вважав найголовнішою ділянкою політичного виховання. Педагог був глибоко переконаний у тому, що «дисципліна в нашому суспільстві — це явище моральне й політичне» (9, 120). Вона завжди має бути дисципліною свідомою. Антон Семенович зазначав, що дисципліна «утримання або гальмування» — найгірший вид морального виховання. В радянському дитячому колективі дисципліна «повинна мати один характер — прагнення вперед. Це дисципліна перемоги, дисципліна подолання» (10, 245). Пишатися можна лише такою дисципліною, яка кудись веде, чогось вимагає від людини, чогось більшого, ніж утримання. В радянській школі має панувати така дисципліна, «яка є в нашій партії і в усьому нашому суспільстві, дисципліна руху вперед і переборення перешкод, особливо таких перешкод, які є в самих людях» (9, 314).

Представники теорії «вільного виховання» виступали взагалі проти покарань, які, на їх думку, виховують «раба». Принципово по-іншому підійшов до цього питання А. С. Макаренко. Він наголошував, що покарання є природним, простим і логічно доцільним виховним засобом. Більше того, «кара — це не тільки право, але й обов'язок в тих випадках, коли кара необхідна...» (9, 142).

У практиці видатного педагога застосовувалися такі покарання, в яких водночас виявлялася і повага до людини, і вимогливість до неї. Антон Семенович постійно керувався принципом «якомога більше вимоги до людини і якомога більше поваги до неї» (9, 133).

Провідним у системі комуністичного виховання А. С. Макаренко вважав політичне виховання. Він чітко розмежував політичну освіту і виховання. Педагоги, які зводять свою діяльність лише до політичної освіти, допускають, на його погляд, велику помилку, оскільки «знання самі по собі не роблять ще людину політично вихованою» (10, 239—240).

Політичне виховання полягає в забезпеченні постійних зв'язків між навчальним закладом і навколишнім світом. Ці зв'язки можуть здійснюватися двома шляхами: налагодження контактів з політичними організаціями і встановлення ділової (комерційно-виробничої) взаємодії з виробничими, споживчими та розподільчими установами.

Уже в перші роки після Великого Жовтня предметом всебічного наукового вивчення стала проблема колективу. Ті дослідженням тією чи іншою мірою займалися А. В. Луначарський, Н. К. Крупська, С. Т. Шацький, В. М. Бехтерєв, О. С. Залужний, М. М. Пистрак та інші. Питанням колективістського виховання приділялася велика увага і в перших документах Радянського уряду, що визначали сутність соціалістичної системи народної освіти і комуністичного виховання («Положення про єдину трудову школу РРФСР», «Основні принципи єдиної трудової школи», «Декларація про соціальне виховання» Наркомосвіти УРСР, «Кодекс законів про народну освіту УРСР» та ін.). В «Основних принципах єдиної трудової школи» (1918 р.) підкреслювалося, що у «вихованні найчудовішим завданням є створення шкільного колективу, згуртованого радісним і міцним товаришуванням» (16, 142).

Велика заслуга у розробці теорії колективу належить Н. К. Крупській. Вона, зокрема, глибоко обґрунтувала важливе для соціалістичної педагогіки положення про те, що «лише в колективі особистість може найбільш повно і всебічно розвинути. Колектив не поглинає особистості дитини, а впливає на якість виховання, на його зміст» (4, 194).

Н. К. Крупська відзначала, що в радянській школі «питання самоврядування такі ж важливі, як і питання змісту викладання» (3, 320). Надія Костянтинівна рішуче виступала проти «адміністративно-дисциплінарного ухилу» в самоврядуванні, проти того, щоб використовувати його для своєрідних міліцейських функцій на допомогу вчителю і керівництву школи. Самоврядування в радянській школі має спрямовуватися на розвиток колективістських засад у житті й діяльності молоді, на формування у неї почуття високої відповідальності за доручену справу і за стан справ усього колективу, тобто на виховання комуністичної моралі.

А. С. Макаренко послідовно реалізував марксистсько-ленінські положення щодо колективного виховання, забезпечив їх дальший розвиток та конкретизацію. Велике вчення марксизму-ленінізму і директивні настанови Радянського уряду в галузі комуністичного виховання він переклав на мову конкретної педагогічної діяльності, визначив і ретельно вивірів основні педагогічні закономірності, розробив

систему методів, засобів та прийомів, спрямованих на формування в підростаючого покоління комуністичного світогляду й моралі.

Вчення А. С. Макаренка про колектив є вагомим внеском у педагогічну науку. Він рішуче засуджував спроби підводити під поняття «колектив» будь-які ланки з позитивним соціальним статусом і переконливо доводив, що «тільки соціальна єдність, побудована за соціалістичним принципом, може бути названа колективом» (9, 421).

Колектив учителів і колектив учнів, вказував Антон Семенович,— це не два, а один колектив, і до того ж колектив педагогічний. Формування такого єдиного колективу, вважав педагог,— найголовніша умова правильного виховання (9, 214). Тільки створивши згуртований шкільний колектив, можна пробудити в дитячій свідомості могутню силу громадської думки як регулюючого і дисциплінуючого виховного фактора.

Організація колективу має починатися з вирішення питання про первинний колектив. На чолі останнього повинен бути єдиначальник, який водночас є і уповноваженим від свого колективу в загальноколективному органі. Різновіковий характер первинного колективу, що нагадує сім'ю, найвигідніший у виховному плані. Тут «створюється піклування про молодших, повага до старших, найніжніші нюанси товариських взаємин» (9, 238).

Найважливішу організаційно-виконавську роль у керованих А. С. Макаренком колективах відігравала рада командирів, склад якої систематично змінювався. Рада представляла всю колонію чи комуну, а не якийсь один її підрозділ. У своїх рішеннях вона завжди виходила із загальноколективних інтересів, не допускаючи ніяких випадків цехівщини й цехового рвацтва. Завдяки цьому вдавалося уникати будь-якого розколу колективу, ворожнечі, невдоволеності, задрощів та пліток.

Рада командирів не мала ніяких ознак бюрократичного органу. Вона не складала навіть планів своєї роботи. Ніколи й нікому не писала звітів та інформацій. Цей орган управління працював над завданнями і темами, які виникали щоденно.

Надзвичайно велике місце в діяльності очолюваних А. С. Макаренком установ відводилося комітету комсомолу. Не підміняючи численних робочих органів колективу, він виконував у ньому керівні й спрямовуючі функції, був фактично найголовнішим політичним органом.

Усі найважливіші організаційні заходи комуні проводилися у кабінеті директора, куди мав право в будь-який час

зайти, сісти на вільний стілець і слухати все, про що мовилося, той чи інший вихованець. Директор, вважаючи А. С. Макаренка, як «найвідповідальніша особа в школі, як уповноважений державою керівник» (9, 356) має бути центральною фігурою в школі та мікрорайоні, Головна його турбота — керівництво органами учнівського самоврядування.

Великого значення в очолюваних Антоном Семеновичем закладах надавалося загальним зборам колективу, які завжди були діловими і не забирали у вихованців багато часу. Питання стилю й тону дитячого колективу, що традиційно ігнорувалися педагогічною теорією і практикою, розглядалися як найважливіші у системі комуністичного виховання. Учнівський актив був «тим здоровим і необхідним у виховному дитячому закладі резервом, який забезпечує наступність поколінь у колективі, зберігає стиль, тон і традиції колективу» (9, 30).

Одним із найголовніших виховних принципів, висунутих А. С. Макаренком, був принцип паралельної педагогічної дії. Він вважав, що вплив окремої особи на іншу людину («парна педагогіка») є фактором вузьким і обмеженим. «Парна педагогіка» надто перебільшує вплив педагога на учня, практично зводить весь процес виховання до різноманітних моральних повчань і напучувань, до «нестямних» сентенцій, до засилля суто вербальних, формально-бюрократичних методів та прийомів. Вона неминуче породжує нещирість, брехливість і дводушність. Це педагогіка обивательсько-міщанського типу, яка абсолютно не відповідає вимогам соціалістичного суспільства.

Спираючись на власний досвід, А. С. Макаренко дійшов висновку, що комуністичне виховання вимагає принципово іншої логіки, відповідно до якої центральне місце відводиться не окремій особі, якою б авторитетною вона не була, а колективу. Педагог діє на особу через колектив, на нього і повинен спрямовуватися організований вплив. Така педагогічна логіка зумовлює зовсім інші взаємини між вихователем та дитиною, опосередковані колективом. Вона й дістала назву педагогіки паралельної дії.

А. С. Макаренко сформулював принципово важливе положення радянської педагогіки про те, що «дисциплінування окремої особи і цілковита свобода її — не наша музика. Радянська педагогіка повинна мати цілком нову логіку: від колективу до особи. Об'єктом радянського виховання може бути цілий колектив. Виховуючи колектив, ми можемо сподіватися, що знайдемо таку форму його організації, при якій окрема особа буде й найбільш дисциплінована, і найбільш вільна» (5, 629).

Важливим елементом макаренківської виховної технології була система перспективних ліній. Видатний педагог зазначав, що людина не може жити на світі, якщо в неї попереду немає нічого радісного. Саме ця завтрашня радість і є справжнім стимулом людського життя. Виховна робота якраз і полягає у своєчасному використанні вже наявних перспектив та в поступовій заміні їх більш цінними й практично значимими. Принципово важливим є накреслення нових перспектив. При цьому завжди в центрі уваги повинні бути колективні перспективи, які наповнюють пульс індивідуальних перспектив, роблять їх реальними і життєвими.

Вважаючи колектив головним інструментом у системі комуністичного виховання, А. С. Макаренко водночас не ігнорував і ролі кожного окремого його члена. Навпаки, він постійно підкреслював, що сама проблема особистості може бути розв'язана тільки в соціалістичному суспільстві в процесі грандіозної революційної творчої праці.

А. С. Макаренко послідовно й творчо реалізував марксистсько-ленінське вчення і положення директивних документів Комуністичної партії і Радянського уряду щодо поєднання навчання з продуктивною працею учнів. На конкретному прикладі колонії ім. О. М. Горького і комуні ім. Ф. Е. Дзержинського (1920—1935 рр.) він переконливо довів велику життєву силу вчення класиків марксизму-ленінізму про формування нової людини, про її всебічний і гармонійний розвиток. Реальна продуктивна праця була в очолюваних Антоном Семеновичем установах тією своєрідною віссю, навколо якої оберталося все життя колективу. Вона являла собою фундамент системи високоефективного комуністичного виховання і в колонії, і в комуні.

Видатний педагог надавав великого значення чіткій організації трудового виховання. Колоністи і комунари були розбиті на різновікові загони, які змагалися між собою за краще виконання виробничих і господарських завдань. Такі загони стали головною первинною ланкою колективу.

В результаті аналізу власного досвіду Антон Семенович дійшов висновку, що праця без напруження, без громадської і колективної турботи виявляється малодійовою у вихованні, швидко стає автономною механічною дією. Вирішальну роль у макаренківській системі відігравала не праця як така, а залучення дітей до керівництва господарством.

В очолюваних А. С. Макаренко установах широко застосовувалися різні засоби стимулювання праці вихованців. Ефективно використовувалася і їхня матеріальна заінтересованість у результатах своєї діяльності. Велика увага приділялася виробленню у кожної дитини позитивного став-

лення до праці. Досягненню цієї мети сприяли такі засоби і прийоми: формування у кожного члена колективу почуття відповідальності за загальну справу; розкриття вихованцям радісної перспективи у зв'язку з виконаним трудовим завданням; добре продумана організація, що забезпечує вияв дітьми самодіяльності й активності; привнесення у звичайну буденну працю елементів барвистості, романтики, гри; використання позитивного прикладу і соціалістичного змагання. Колоністами та комунарами глибоко усвідомлювала-ся суспільна корисність будь-якої праці, в тому числі й по самообслуговуванню.

Істотного значення надавав А. С. Макаренко питанням фізичного та естетичного виховання дітей і молоді. Визначаючи основні завдання радянської школи, він виходив з того, що треба виховувати здорове покоління, яке здатне свідомо, енергійно й успішно брати участь у будівництві нового суспільства і в захисті справи пролетарської революції. Педагог підкреслював, що хоч би якого значення ми не надавали виробництву і школі, на першому місці має стояти завдання — виростити здорове покоління. «Дохлі» виробничники і будівники нам не потрібні, неврастеніки лише зіпсують нашу справу (11, 190).

У колонії ім. О. М. Горького і в комуні ім. Ф. Е. Дзержинського широко практикувалися різноманітні ігри, елементи воєнізації, туристичні походи, працювала велика кількість різних спортивних секцій, часто проводилися різноманітні спортивні змагання, під час яких наголос робився на досягненнях колективу, а не на успіхах окремих осіб. Тут не було боротьби за персональне чемпіонство, рекордсменство. Спорт будувався на колективістських началах і не розглядався як самоціль.

Могутніми засобами естетичного виховання були хор, оркестр, театр, кіно, клубна робота, читання художньої літератури, заняття образотворчим мистецтвом. Формуванню почуття прекрасного у дітей сприяла також велика кількість квітів як у приміщеннях, так і на всій території колонії і комуні. Комуна ім. Ф. Е. Дзержинського мала чудовий квітник площею в 1 га, кращу на весь Харків оранжерею.

А. С. Макаренко великого значення надавав красі героїчних справ, красі трудового подвигу, естетиці благородних вчинків. Він формував у своїх вихованців уміння знаходити задоволення в самому процесі й результатах праці, в усвідомленні принесеної користі, виконаного обов'язку.

Слід зауважити, що виховні заходи у практиці А. С. Макаренка були справді масовими. Вони не тільки охоплювали всіх, але й активізували дії кожного з учасників.

Естетичне виховання педагог пов'язував з усіма іншими компонентами комуністичного виховання, зокрема з розумовим, моральним і фізичним. А. С. Макаренко дбав не тільки про залучення дітей до занять співами, музикою, хореографією, літературою, відвідування кіно й картинних галерей, а й про красу їх одягу, мови і рухів, побуту, праці й відпочинку. Антон Семенович високо цінував художню простоту, природність, почуття міри. Він органічно не терпів грубощів, безтактності, розхлябаності, хизування, в чому б вони не виявлялися,— в роботі, рухах, розмові, вчинках. Педагог велику увагу приділяв забезпеченню органічного зв'язку внутрішньої і зовнішньої краси людини, єдності морального й естетичного. Естетичне виховання в макаренківській системі сприяло інтелектуальному зростанню особи, розвитку її емоційно-вольової сфери. Воно допомагало формувати високі естетичні смаки і кращі людські ідеали, до яких вихованці прагнули не лише у період перебування в колонії чи комуні, а й усе своє наступне життя.

Важливе місце в науково-теоретичній спадщині А. С. Макаренка посідають проблеми сімейного виховання. Тут вирішальним фактором успіху, як вважав педагог, є активне, постійне, цілком свідоме виконання батьками свого громадянського обов'язку перед радянським суспільством. Справжній вихователь не може існувати поза його діяльністю як громадянина, поза його самопочуттям як особистості. Власна поведінка батьків відіграє надзвичайно важливу роль у вихованні дітей.

Значним внеском у педагогічну науку є вчення А. С. Макаренка про батьківський авторитет. При соціалізмі батьки є уповноваженими суспільства у вихованні майбутніх громадян, вони відповідають за це перед державою. На цьому базується їх батьківська влада і авторитет в очах дітей. Особливо цікавим є глибокий аналіз Антоном Семеновичем різних типів фальшивого батьківського авторитету (придушення, відстані, чванства, педантизму, резонерства, любові, доброти, дружби, підкупу, вченості, краси та ін.).

А. С. Макаренко був глибоко переконаний у тому, що основою авторитету батьків є і може бути лише їхнє життя й робота. Якщо вони виконують свою справу чесно й сумлінно, завжди відповідально ставляться до своїх дій і вчинків, то це й робить їх авторитетними в очах власних дітей. У таких випадках не треба придумувати щось особливе і штучне. Справжній авторитет батьків базується на їх активній громадській діяльності, на знанні життя дитини, на допомозі їй і на відповідальності за виховання громадянина.

Коріння авторитету «в поведінці батьків, включаючи сюди всі відділи поведінки, інакше кажучи, все батьківське і материне життя — роботу, думку, звички, почуття, прагнення» (8, 146).

А. С. Макаренко рішуче виступав проти ідеї «безтурботного дитинства», вважаючи, що вона чужа нашому суспільству і може завдати великої шкоди майбутньому. Антон Семенович виходив з того, що громадянином Радянської країни може бути лише трудящий. І саме в тому, що він трудящий, і полягає його честь, його радість та його людська гідність. Щасливе, радісне дитинство зовсім не рівнозначне неробству, споживацтву, безтурботності. Навпаки, воно включає посилене трудове навантаження кожної дитини з раннього віку і до змузніння.

Надзвичайно багатою й різноплановою була і творчість А. С. Макаренка. Його «Педагогічна поема», «Прапори на баштах», «Марш 30 року», «Книга для батьків», численні п'єси, сценарії, оповідання увійшли до золотого фонду радянської літератури.

А. С. Макаренко — один із перших радянських письменників, який звернув увагу на специфіку дитячої літератури, вважаючи, що для неї має бути притаманною насамперед висока художність. Остання повинна виявлятися у своєрідних формах, властивих лише дитячій книзі. Художнє виконання літератури для дітей Антон Семенович вважав надзвичайно складною справою, що потребує належної письменницької кваліфікації.

Розкриваючи стильові особливості дитячої книги, А. С. Макаренко говорив про те, що її сюжет по можливості має прагнути до простоти, а фабула — до складності. Якогось «психологічного» розцвічування сюжету, зайвого синтезу і узагальнення не повинна містити дитяча книга. Фабула ж, тобто схема подій, зовнішніх зіткнень та боротьби, навпаки, може бути якою завгодно складною і дійовою. Діти люблять рухи, події, зміни й пригоди. Тому в призначеній для них книзі не треба боятися найскладнішої фабули, найвитонченішого переплетення подій. Особлива роль тут відводиться зображенню характерів. У дитячих книгах мають діяти виразні, визначені, відверті, цільні люди.

У своїй художній творчості, натхненій великими ідеями марксизму-ленінізму, високими почуттями громадянськості і радянського патріотизму, А. С. Макаренко прославляв красу соціалістичного будівництва, створену ним нову людину, її високі ідейність та моральне обличчя. І як педагог, і як літератор Антон Семенович глибоко правдивий та при-

страшний, його твори пройняті партійністю й вірою у торжество комуністичних ідеалів.

Одержавши орден Трудового Червоного Прапора за визначні заслуги в галузі літератури (1939 р.), А. С. Макаренко наголосив насамперед на усвідомленні ним почуття власної відповідальності за доручену справу. Він писав: «Я відповідаю за те, щоб у моїй роботі був безпосередній, політичний бойовий вплив, тим сильніший, чим більше моє художнє обдаровання.

Я відповідаю за те, що в своїй роботі я буду чесний і правдивий, щоб у моєму художньому слові не було викривлення перспектив і обману. Там, де я бачу перемогу, я повинен перший піднести прапор торжества, щоб обрадувати бійців і заспокоїти малодушних і відсталих. Там, де я бачу прорив, я повинен перший ударити на сполох, щоб мужність мого народу встигла якнайраніше прорив ліквідувати. Там, де я бачу ворога, я повинен перший намалювати його викривальний портрет, щоб ворога було якнайшвидше знищено» (10, 117—118).

А. С. Макаренко не лише закликав письменників глибше проникати в суть суспільних подій, перетворюючи мистецтво в «орган художнього народного зору», розвідника майбутнього і відповідальну ділянку єдиного «фронту соціалістичного наступу», а й в першу чергу сам був зразком для наслідування. Художні твори, літературно-критичні статті, рецензії, науково-педагогічні книги, лекції і виступи Антона Семеновича завжди відзначалися високою громадянською відповідальністю, партійною принциповістю, справжнім соціалістичним гуманізмом. Всі вони спрямовані на утвердження комуністичної моралі, націлені в майбутнє. У цьому і полягає їх неминуща сила й значимість.

Педагогічне та літературно-художнє органічно перепліталися у діяльності А. С. Макаренка. Їх практично не можна розмежувати і в його творчості. Відомий радянський літературознавець В. Єрмілов зазначав, що найхарактернішою особливістю всієї творчості Макаренка було повне злиття педагогічної сторони з естетичною. Він одним із перших серед педагогів не лише зрозумів та відчув, а й зробив необхідні практичні і теоретичні висновки з того історичного факту, що вперше перемогла й утвердилася така соціальна дійсність, закони, суть якої не ворожі, а співзвучні і педагогіці, і поезії. Головною метою педагогічної й літературної праці, справою всього його життя стала реалізація завдання — застосувати до виховання дітей і юнацтва моральні норми, звичаї, устої, традиції нової дійсності, нового суспільства (12, 133).

ВПРОВАДЖЕННЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ А. С. МАКАРЕНКА В ПРАКТИКУ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

Педагогічна система А. С. Макаренка — принципово нове явище в педагогічній теорії й практиці. Вона була першою і досить вдалою спробою створити справді соціалістичну школу, що формує нову людину, людину з комуністичною свідомістю й мораллю.

У колонії ім. О. М. Горького та в комуні ім. Ф. Е. Дзержинського найбільш яскраво й результативно були втілені марксистсько-ленінські педагогічні принципи і використано величезний виховний зміст, що дає в розпорядження педагога наша радянська дійсність.

Педагогічна система А. С. Макаренка була настільки новаторською й оригінальною, що не відразу була прийнята. Перші твори Антона Семеновича окремі рецензенти піддали гострій критиці. Деякі опоненти, як зазначала в 1937 р. одна з перших критиків «Педагогічної поеми» Н. Четунова, не могли її зрозуміти «без перекладача», без додаткових роз'яснень і тлумачень (18, 256—280).

І все ж новаторська педагогіка А. С. Макаренка уже за його життя не лише здобула широку популярність, а й дістала практичне впровадження. Антон Семенович неодноразово виступав на різних педагогічних нарадах і конференціях, по радіо, у періодичній пресі, зокрема в газетах «Правда», «Известия», «Литературная газета» та інших, ділячись своїм досвідом комуністичного виховання дітей і молоді. Це позитивно впливало на педагогічну теорію й практику, на становлення та розвиток методики комуністичного виховання в нашій країні.

Впровадженню в шкільну практику ідей А. С. Макаренка на початку 40-х років сприяв диспут з актуальних виховних питань, проведений «Учительской газетой» влітку 1940 р. У кінці диспуту газета «Правда» дала високу оцінку спадщині видатного педагога і закликала радянське вчительство до її творчого використання. Цьому сприяли також Українська республіканська і Всесоюзна наукові конференції з педагогічних проблем, що відбулися в Києві (1940 р.) і в Москві (1941 р.).

Педагогічна спадщина А. С. Макаренка поступово стала широко вивчатися в середніх і вищих педагогічних навчальних закладах, на курсах перепідготовки вчительських кадрів та в системі самоосвітньої діяльності працівників народної освіти. Його ідеї всебічно висвітлюються на педагогічних

читаннях (від місцевих до всесоюзних), на різних наукових і науково-практичних конференціях та семінарах.

Процес впровадження творчої спадщини А. С. Макаренка в широку педагогічну практику включав кілька етапів.

Спочатку мало місце загальне захоплення його творами і прагнення копіювати окремі методи, прийоми і організаційні форми виховної роботи (учнівські Ради командирів, чергові з гвинтівкою біля шкільного прапора, штучно надумані спеціальні церемоніали та ін.). Проте цей етап не був тривалим. Творчо працюючі педагоги почали осягати суть макаренківської системи у цілому. Вони, зокрема, намагалися реалізувати в конкретних умовах школи вчення Антона Семеновича про колектив і закономірності його ефективного функціонування. Дехто з учителів досяг помітних успіхів у вихованні учнів. З'явився ряд статей та доповідей у журналах, на «Педагогічних читаннях», де розкривалося те нове, цікаве й корисне, що вдалося внести у навчально-виховну практику під впливом ідей видатного радянського педагога.

На жаль, усе це не дістало належного втілення в педагогічній теорії. Деякі науковці, «визнавши» А. С. Макаренка під тиском громадської думки, обмежилися лише цитуванням його окремих висловлювань і положень, що не могло не позначитися негативно на самій шкільній практиці.

Значна увага приділялася вивченню і творчому розвитку спадщини А. С. Макаренка в 50-ті роки. Однак головна увага при цьому відводилася організаційно-методичним проблемам. З'явилось багато праць з питань створення і згуртування колективу, учнівського самоврядування, шкільної дисципліни, методики постановки педагогічних вимог та ін.

Впровадженню теоретичної спадщини А. С. Макаренка в широку педагогічну практику сприяло опублікування масовими тиражами його праць. Так, у 1946 р. побачив світ перший збірник вибраних педагогічних творів (М.: Учпедгиз, 1946, 303 с.). У 1948 р. було видано збірник, до якого ввійшли неопубліковані твори, статті і стенограми виступів А. С. Макаренка (М.: Учпедгиз, 1948, 304 с.). У 1949 р. надруковано вибрані педагогічні твори в 4-х книгах (кн. 1.— Лекції о воспитании детей. 163 с., кн. 2.— Книга для родителей. 347 с., кн. 3. Флаги на башнях. 475 с., кн. 4.— Педагогические произведения. 592 с.). У 1950—1952 рр. Академією педагогічних наук РРФСР під редакцією І. А. Каїрова, Г. С. Макаренко, Є. М. Мединського були видані твори А. С. Макаренка в 7-ми томах. У 1953—1955 рр. «Радянська

школа» опублікувала їх українською мовою. З деякими доповненнями і змінами цей семитомник було перевидано в 1957—1958 рр. видавництвом АПН РРФСР.

Поштовхом до значної активізації роботи по освоєнню педагогічної спадщини А. С. Макаренка стало прийняття в 1958 р. Закону про школу, що націлював працівників народної освіти на втілення в життя ленінського принципу поєднання навчання з продуктивною працею учнів.

Одним із найактивніших пропагандистів ідей А. С. Макаренка був В. О. Сухомлинський. Не лише у своїх численних публікаціях, але й у практичній діяльності він послідовно втілював положення педагогічної спадщини Антона Семеновича, сприяв її впровадженню і поширенню.

Незадовго до своєї смерті Василь Олександрович писав: «Немає іншого педагога-практика, якого б я любив і поважав так, як А. С. Макаренка. Тридцять два роки я працюю в школі і тридцять два роки прагну осмислити теоретичні висновки з його практики. Я захоплююсь його жагучою нетерпимістю до пустослів'я і базікання, сміливістю педагогічної відваги. Люблю за гуманність — справжню, вимогливу гуманність, за глибоку віру в людину. За те, що у тяжкі роки становлення радянської школи він врятував сотні дітей і своїм досвідом довів, що радянська педагогіка — справді людська педагогіка. Для мене він не якийсь недосяжний зразок, а друг, соратник у боротьбі за людину, яка, почавшись із залпів «Аврори», триває ось уже більше півстоліття.

Я шукав у його книгах істини, в яких мав надзвичайну потребу. Весь мій скромний педагогічний досвід — результат цих пошуків» (17).

В. О. Сухомлинського надзвичайно турбувало те, що у школах дуже мало уваги приділяють практичному впровадженню ідей та системи видатного педагога. Турбувало і навіть обурювало те, що деякі «вчені» «проходять» через творчість А. С. Макаренка як через місток для досягнення ступенів та звань, а потім забувають і про нього, і про школу...

Василь Олександрович зазначав, що найзагрозливіша «тактика» — це замовчування творчої спадщини, байдужість до великого педагога, спроба «перетворити Макаренка в музейну ікону» (13). Він піддавав різкій критиці і тих учителів, які намагалися механічно переносити окремі прийоми з макаренковської практики у свою шкільну діяльність. Через низьку педагогічну культуру, зазначав Василь Олександрович, такі вчителі не одержують бажаних ре-

зультатів і тоді розводять руками, що ж, Макаренко, мовляв, застарів, час нині не той...

В. О. Сухомлинський не тільки поділяв і пропагував ідеї А. С. Макаренка, а й вважав своїм завданням відшукати шляхи їх реалізації в практичній роботі школи. Розвиток педагогічної теорії Антона Семеновича, на його погляд, має полягати в тому, щоб розглядати у світлі цієї теорії нові явища, які виникають на сучасному етапі.

Творча спадщина А. С. Макаренка не обмежується часовими рамками її створення, тобто 20—30-ми роками нашого століття, а, як уже зазначалося, вся спрямована в майбутнє. Узагальнення і висновки Антона Семеновича не тільки можуть, але й повинні застосовуватися в сучасних умовах, коли, у відповідності з вимогами Основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи, істотно вдосконалюється система комуністичного виховання учнівської молоді.

Ми і сьогодні сприймаємо А. С. Макаренка як нашого бойового соратника на педагогічному фронті, який послідовно виступав проти всього відсталого й віджилого у теорії виховання. Боротьба за «макаренковську лінію» в педагогіці і нині є найактуальнішим завданням працівників народної освіти. Більше того, саме тепер, коли радянський народ реалізує реформу загальноосвітньої і професійної школи, коли в країні здійснюється повсюдна революційна перебудова, ця боротьба набуває нового, ще глибшого смислу.

Звичайно, мова не йде про сліпе копіювання в деталях і фактах педагогічного досвіду А. С. Макаренка, а про творче застосування його ідей та положень згідно з вимогами сьогодення, конкретними умовами і завданнями, що виникають у період вдосконалення соціалізму.

Кращі радянські вчителі глибоко вивчають науково-педагогічну спадщину Антона Семеновича, вміло використовують її у практиці навчання й комуністичного виховання підростаючого покоління. І все ж у багатьох випадках макаренковська педагогіка в загальноосвітніх навчально-виховних закладах реалізується недостатньо, а то й зовсім цього не робиться. Пояснюється такий стан речей насамперед тим, що багато працівників народної освіти поверхово обізнані з творчою спадщиною видатного революціонера у педагогіці, обмежуються знанням окремих його ідей та влучних висловлювань, не підносяться до рівня педагогічної технології, до цілісного використання настанов і порад. Тим часом саме макаренковська педагогіка могла б

внести вагомий вклад у справу перебудови загальноосвітньої і професійної школи.

Що ж слід робити для впровадження макаренківської виховної технології в практику сучасної школи? Насамперед керівникам школи, всім членам учительського колективу треба глибоко вивчити спадщину Антона Семеновича. Найбільш повно вона представлена у 8-томному виданні педагогічних творів (М.: Педагогика, 1983—1986 гг.). Можна також з успіхом використати семитомне видання творів А. С. Макаренка російською мовою (М.: Изд-во АПН РСФСР, 1950—1952 гг. і 1957—1958 гг.) та українською мовою (К.: Рад. школа, 1953—1955 рр.). «Радянською школою» здійснено два видання «Избранных произведений» А. С. Макаренка в трьох томах (1983—1984 рр. та 1985 р.) масовим тиражем (175 тисяч примірників).

У 1987 році в бібліотеці «Огонька» як додаток до однойменного журналу надруковано тиражем півтора мільйона примірників збірку творів А. С. Макаренка в 4-х томах (М.: Правда, 1987).

Дуже важливо, щоб вивчення спадщини мало глибокий, системний характер. З цією метою доцільно організувати в школі спеціальний семінар (Макаренківські читання), в ході якого б протягом року (а можливо, і більш тривалого часу) всі її працівники не лише прочитали б, а й глибоко проаналізували твори видатного педагога, розібралися в певних ідеях та положеннях, в сутності педагогічної технології, відшукали б шляхи її реалізації в конкретних умовах даного навчально-виховного закладу, класу тощо.

Завершуючи таке вивчення, варто проаналізувати працю А. С. Макаренка «Методика організації виховного процесу», в якій чітко визначені основні напрями й параметри педагогічної діяльності: організаційна будова колективу; самоврядування в загоні; органи самоврядування; загальні збори; рада колективу; санкомісія; актив; дисципліна і режим; покарання та засоби впливу; матеріальна частина; нові вихованці; культробота; перспектива; стиль роботи з колективом; діяльність вихователів.

А. С. Макаренко, узагальнюючи досвід роботи в комуні ім. Ф. Е. Дзержинського, у своїх рекомендаціях намагався дати максимально конкретну методику виховного процесу в навчально-виховних закладах, якою могли б скористатися всі педагоги.

У центрі макаренківської методики — ідеї про перспективні лінії життя і діяльності колективу та особистості, що формується. Постановка й реалізація суспільно цінних перспектив дають змогу добиватися гармонійного розвитку лю-

дини в єдності її ідейно-моральних та вольових якостей, почуттів, потреб і інтересів. Найважливішим у виховній діяльності є гармонізація колективних та індивідуальних перспектив.

Глибокий педагогічний і гуманістичний смисл має макаренківська методика «паралельної дії», яка виходить з того, що взаємовідносини вихованця і вихователя повинні будуватися не стільки у спеціальній педагогічній площині, скільки в площині трудового виробничого колективу, на фоні інтересів не лише вузькопедагогічного процесу, а боротьби за кращу установу.

Макаренківська методика спрямована проти адміністративного характеру управління у виховному закладі. Вона великого значення надає морально-психологічному, емоційному стану колективу, справжньому співробітництву вихователів та вихованців, їх впевненості у своїх силах і готовності до доцільних дій. Необхідні умови для цього — захищеність особи в колективі, повага до неї у поєднанні з розумною вимогливістю, опора на її ініціативу, самодіяльність з широким використанням елементів зовнішньої естетики, символізації, урочистості, форм колективних дій, що супроводжуються ігровим оформленням.

Чіткі практичні рекомендації і вимоги до конкретних службових осіб та членів виборного активу з числа вихованців поєднуються тут з порадами щодо умов їх застосування і можливої ефективності залежно від рівня розвитку колективу та інших факторів.

Впровадження макаренківської педагогічної технології в практику сучасної загальноосвітньої школи варто почати з розв'язання таких основних проблем: 1) визначити конкретні шляхи поєднання навчання з продуктивною працею учнів, звернувши особливу увагу на вид виробництва та використання госпрозрахункових начал у його організації; 2) послідовно втілювати в життя макаренківські настанови щодо структури і функціонування учнівського колективу як основного фактора комуністичного виховання; 3) забезпечити справді діловий, демократичний стиль у стосунках педагогів та учнів, їх тісне співробітництво; 4) створити сприятливі умови для формування у школярів різноманітних нахилів та інтересів (організувати різнотипні учнівські гуртки, творчі об'єднання, колективи художньої самодіяльності, комплексну вільну майстерню для розвитку технічної творчості та ін.); 5) спланувати виховну роботу з дітьми за місцем проживання, залучивши до неї широку батьківську громадськість; 6) подбати про розумне й ціка-

ве проведення учнями дозвілля, організувавши належним чином позакласні і позашкільні виховні заходи.

Науково-педагогічна спадщина А. С. Макаренка ефективно використовується певною частиною працівників народної освіти, зокрема вчителями.

Так, досить вдало реалізуються педагогічні ідеї А. С. Макаренка в Сахнівській середній школі Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, яку очолює народний учитель СРСР, депутат Верховної Ради СРСР Олександр Антонович Захаренко. Виховна робота здійснюється тут в п'яти центрах. Перший — освітній, куди входять навчальні кабінети, бібліотека і теплиця. Другий — навчально-ідеологічний, що включає музей революційної, бойової й трудової слави, планетарій, обсерваторію, Ленінський зал. Третій — спортивно-оздоровчий, до складу якого входять зимовий та літній плавальні басейни, спортивний зал, ігрові майданчики. Четвертий центр — трудового навчання й виховання, тут до послуг учнів навчально-виробничі майстерні, виробничий цех, табір праці й відпочинку. П'ятий — культурно-виховний, де в розпорядженні школярів лекційний зал, зал балету і ритміки, гуртки художньої самодіяльності.

О. А. Захаренко у всій своїй діяльності послідовно керується педагогічними настановами А. С. Макаренка. Так, видатний педагог вбачав велику виховну силу в згуртованості шкільного колективу, що об'єднує єдністю цілей і завдань учителів та учнів. Саме такий колектив створено у Сахнівській школі. В центрі його уваги перебувають питання розвитку учнівського самоврядування. Колектив школи живе різностороннім і цікавим життям. Особлива увага тут приділяється організації суспільно корисної, продуктивної праці учнів. У IV—V класах діти беруть у ній участь не менше 1 години на день протягом навчального року і 3 годин — влітку. В VI—VIII класах школярі працюють по 1,5 години, а влітку — до 4 годин. З IV класу кожен учень одержує трудову книжку, в якій фіксується ступінь його участі у суспільно корисній діяльності.

Трудове навчання старшокласників здійснюється у Сахнівській школі з основних сільськогосподарських професій: юнаки — механізатори широкого профілю, дівчата — тваринники-механізатори. Крім того, хлопці оволодівають навичками столярної, токарної й слюсарної справи, а дівчата — обслуговуючої праці. Вивчення сільськогосподарських машин у школі починається з VII класу на факультативних і гурткових заняттях. У IX класі учні вже озброєні практичними навичками водіння трактора чи автомобіля. Систематична участь у суспільно корисній діяльності допомагає

школярам поступово осмислити й усвідомити значимість суспільного виробництва у житті сучасної людини. Працюючи пліч-о-пліч із старшими як помічники комбайнерів, трактористів, на ремонті сільськогосподарської техніки, операторами машинного доїння, учні беруть приклад з передовиків, вчать сумлінно ставитися до роботи, оволодівають різноманітними практичними вміннями та навичками.

Понад 20 років учні, вчителі, батьки трудяться на будівництві. Спорудили пам'ятник В. І. Леніну за проектом колишнього випускника школи, тепер скульптора, музичний фонтан, краєзнавчий музей з актовим залом, планетарій, обсерваторію, спортивний комплекс, тир, трудовий центр, майстерні, приміщення для занять учнів I—III класів, музичної школи, різних гуртків та ін. Зводять велику теплицю і кролеферми.

Значна увага приділяється розвитку творчих здібностей, нахилів і пізнавальних інтересів учнів у позаурочний час. У школі функціонують 25 предметних гуртків і 9 технічної творчості й домоводства. Тут учні мають змогу глибше оволодіти технікою, взяти участь у раціоналізаторстві й винахідництві.

Двері школи відкриті до пізнього вечора (як правило, до 23 години). У кабінетах і майстернях діти під керівництвом наставників працюють, вчать, розширюють свої знання. За зразком макаренковських зведених загонів у школі діють 20 бригад, до складу яких входять учні I—X класів, учителі, батьки, колишні її випускники. Керують бригадами самі школярі й наставники-шефи. Щоденно після уроків при безпосередній участі директора школи члени кожної з них трудяться по дві години. Під час канікул бригади працюють позмінно, протягом усього світлового дня. Десятикласники становлять виробничу бригаду, що діє за принципом повного самоврядування. Найважливішим органом останнього у школі є рада бригадирів, яку очолює один із членів комітету комсомолу школи.

Сахнівські учні вміють також цікаво й змістовно відпочивати. Вони є учасниками відомого на всю округу духового оркестру, художньої школи, вокально-інструментального ансамблю, лялькового театру, балетної студії та ін. Школа стала справжнім центром культурно-освітнього життя села. Тут з великою винахідливістю проводяться вечори відпочинку, звітні концерти, шкільні свята.

О. А. Захаренко завдання педагогічного колективу формулює просто і коротко: бачити й відчувати перспективу, боротися з самозаспокоєнням, шукати нові форми роботи з учнями, які б відповідали духові часу. Принципово важ-

ливо, що директор не сліпо копіює А. С. Макаренка, а, керуючись його педагогічною логікою, прагне максимально враховувати особливості свого села, запити та інтереси учнів, програмує й визначає перспективні шляхи входження кожного з них у велике життя. У школі вже багато років немає правопорушників і невстигаючих. Вона з кожним роком вдосконалює навчально-виховний процес, а слава її примножується. Сахнівську школу по праву називають «золотим фондом практичної педагогіки, каталізатором творчої думки радянських учителів» (15, 48).

Досить ефективно впроваджується макаренківська педагогіка в Середньоберезівській середній школі Косівського району Івано-Франківської області, яку понад 15 років очолює відомий на Прикарпатті педагог Василь Іванович Білавич.

Середньоберезівські учні також беруть активну участь у суспільно корисній, продуктивній праці. Вони самі з допомогою дорослих збудували свою нову чудову школу, інтенсивно розвивають і зміцнюють підсобне господарство. Вдало використовуються тут елементи госпрозрахунку, в результаті чого школа щороку одержує близько 30 тисяч карбованців чистого прибутку. Це сприяє зміцненню її навчально-матеріальної бази, поліпшенню харчування, соціально-побутового й культурного обслуговування учнів.

У школі діють 10 добре устаткованих кабінетів трудового навчання: майстерня по дереву, металу, кузня, клас токарної справи, клас правил вуличного руху і техніки безпеки, монтажно-демонтажна майстерня, клас тваринництва, клас агротехніки, кабінет обслуговуючої праці та окремі робочі кабінети. Крім верстатного обладнання, школа має 8 тракторів, комбайн, різні навісні й причіпні механізми до них. У школі є також своя тваринницька ферма: кілька корів, що забезпечують учнів молоком, кілька десятків свиней, овець, багато домашньої птиці.

Тут цікаво проводяться олімпіади з трудового навчання, конкурси за професіями. Принципово важливим є те, що школа, добиваючись високої продуктивності праці й забезпечуючи високі врожаї, служить зразком і для місцевого колгоспу. Вона виступає пропагандистом передової агрономічної думки серед сільського населення.

Проте не лише працею славиться Середньоберезівська школа. На високому рівні перебуває й навчальна робота, яка органічно поєднується з трудовою діяльністю дітей, з надзвичайно багатим місцевим краєзнавчим матеріалом. Щорічно 20—30 її випускників вступають до вищих і середніх спеціальних навчальних закладів.

У школі чітко функціонує учнівське самоврядування. Виробнича бригада об'єднує близько 250 учнів IV—X класів. Вона складається із хліборобів, буряківників, картоплярів — 7 ланок (понад 100 чоловік), овочівників — 1 ланка (15 осіб), садівників — 4 ланки (60 школярів), механізаторів — 1 ланка (15 учнів), тваринників — 2 ланки (30 чоловік), заготовлювачів кормів — 1 ланка (15 осіб). За бригадою закріплено 70 га землі, де вирощують картоплю, кормові буряки, овочі й фрукти та ін.

У Середньоберезівську школу ходять діти із семи сіл, що знаходяться на відстані 3—10 кілометрів. Учнів підвозять до школи і назад додому 4 автобусами, які утримуються за рахунок спецкоштів, що надходять з навчально-виробничого комплексу школи.

Велика увага приділяється естетичному вихованню учнів. Працюють студії народних і бальних танців, шкільний кінотеатр (2 безплатних сеанси на тиждень з обов'язковим обговоренням переглянутих фільмів). На всю область славиться шкільний ансамбль пісні й танцю «Веселка». Функціонують також 3 хорових і 3 танцювальних колективи (для молодших і старших учнів), музична студія. Істотного значення надається спортивно-масовій роботі. Систематично проводяться змагання на першість школи з гандболу, баскетболу, волейболу, футболу. Діють різноманітні науково-технічні гуртки: авіамоделний, радіотехнічний, моделювання сільськогосподарських машин, одягу, меблів та інші.

Середньоберезівська школа являє собою центр виховної роботи серед населення кількох сіл свого мікрорайону. Вона активно впливає на зміцнення цих сіл і місцевого колгоспу ім. Ярослава Галана. Абсолютна більшість сільської інтелігенції й колгоспних інженерно-технічних та агрономічних кадрів — недавні випускники школи. Все це переконливо показує, яких великих успіхів у комуністичному вихованні дітей і молоді можна добитися, якщо вміло, з глибоким знанням справи застосовувати макаренковську педагогічну технологію, якщо будувати роботу школи на справді наукових основах.

Близько 20 років успішно реалізується система А. С. Макаренка в Мамлютській санаторній школі-інтернаті Північно-Казахстанської області Казахської РСР, якою керує талановитий педагог заслужений учитель Казахської РСР Григорій Максимович Кубраков. Використовуючи цільний досвід і теоретичну спадщину Антона Семеновича, ця школа забезпечила тісний зв'язок, взаємопроникнення і діалектичну єдність усіх компонентів навчально-виховного проце-

су. В кожному із п'яти основних видів діяльності (навчання, продуктивна праця, діяльність за інтересами, громадська й фізкультурно-оздоровча робота) активну участь бере кожен учень і кожний співробітник. На цьому базується міцно згуртований єдиний шкільний колектив. У школі вдалося створити такий психологічний клімат, який позитивно впливає на «самопочуття людини в колективі, характер її колективних зв'язків і реакцій, її дисциплінованість, готовність до дії і гальмування, здатність такту і орієнтування, принциповість і емоціональне перспективне устремління» (9, 444).

Г. М. Кубраков писав, що «побудовані на нормах моралі дорослих, внутріколективні стосунки педагогів і школярів знімають проблему «двох моралей». Єдина мораль для всіх — закон, і порушити його не мають права ні дорослі, ні діти. Саме ця обставина забезпечує «інтенсивний розвиток соціально-моральної дорослості» учнів у потрібному нам напрямі — досягнення єдності ідейно-політичного, морального, трудового виховання, формування особи комуністичного типу» (14, 81).

Успішно впроваджується макаренківська педагогічна технологія у практику сучасної школи у Вінницькій області (Ямпільська СШ № 1, Качківська, Клембівська, Довжоцька та Писаревська середні школи Ямпільського району, Вапнярська СШ Томашпільського району). Для подання допомоги педагогічним працівникам у створенні й забезпеченні ефективної діяльності різновікових загонів за місцем проживання на матеріалі Качківської та Вапнярської середніх шкіл організатором позакласної і позашкільної роботи С. Г. Карпенчук були опрацьовані й видані Вінницьким обласним інститутом удосконалення вчителів «Методичні рекомендації по впровадженню в практику роботи сучасної школи методики А. С. Макаренка щодо організації різновікових загонів за місцем проживання» (Вінниця, 1987). Тут досить чітко визначені такі основні принципи та умови забезпечення ефективності виховних впливів на дітей у мікрорайоні: 1) організуючої й керівної ролі школи у вихованні учнів; 2) єдності й взаємозв'язку виховних заходів у мікрорайоні з навчально-виховною діяльністю школи; 3) взаємодії державних установ, сім'ї та громадськості; 4) наступності колективної і диференційованої виховної роботи з дітьми і дорослим населенням; 5) зв'язку виховання з життям; 6) врахування вікових, індивідуально-психологічних особливостей дітей та підлітків; 7) самостійності, самодіяльності школярів у дитячих і юнацьких об'єднаннях; 8) опосередковане педагогічне керівництво об'єднаннями через органи самоврядування.

Методичні рекомендації включають чіткі поради щодо створення різновікових загонів у зоні піонерської і комсомольської дії, функцій різновікового загону та його командира. Визначаються головні напрями діяльності організатора позакласної і позашкільної виховної роботи, класного керівника, старшої піонервожатої, шкільного бібліотекаря та вчителів-предметників. Тут же аналізуються основні етапи роботи по впровадженню макаренківської технології організації і функціонування різновікових загонів у навчально-виховному закладі.

Заслуговують на увагу поради щодо планування та найважливіших форм діяльності різновікових загонів, типових доручень їх членів, засобів забезпечення гласності у роботі загонів та ін.

Створення у зазначених школах різновікових загонів за місцем проживання дало відчутні позитивні результати. Діяльність таких загонів значно полегшує здійснення педагогічним колективом виховних функцій, забезпечує сприятливі умови для більш ефективного функціонування учнівського самоврядування.

У республіці нагромаджено цінний досвід організації продуктивної праці учнів під час літніх канікул. Для прикладу можна взяти м. Горлівку Донецької області, де вже близько 20 років діють літні табори праці й відпочинку. Тут склалася чітка і досить ефективна система виховної роботи із школярами, в основі якої лежить вдале використання настанов А. С. Макаренка.

Старшокласники кожного із трьох адміністративних районів міста об'єднані в трудові республіки: «Корчагінську» Центрально-міського району — базовий радгосп «Червоний партизан», «Райдужну» Калінінського району — радгосп «Горлівський», «Дружба» Микитівського району — радгосп «40 років Жовтня». Всі вони входять у Союз трудових республік Горлівки. Близько 9 тисяч старшокласників міста по закінченні навчального року стають учасниками літньої трудової чверті, яка проходить під девізом: «Мій труд вливається в труд моєї республіки».

У складі Союзу трудових республік поряд із звичайними сільськогосподарськими бригадами і ланками є близько 80 ремонтно-будівельних бригад школярів.

Учні — мешканці горлівських республік — самостійно вирішують майже всі питання виробничої, громадсько-політичної та культурно-масової роботи, регламентують і спрямовують внутрішньотабірне життя. Принцип самоврядування — головний принцип життєдіяльності членів Союзу трудових республік. У його статуті записано:

«Здесь у нас закон один —
Самоуправление.
Все вопросы коллективно,
Сообща решаются.
Равнодушным, неактивным
Быть не разрешается!»

Загальне керівництво Союзом трудових республік здійснюється генеральною радою, членами якої є представники партійних, радянських, профспілкових, комсомольських та інших громадських організацій. Вищий орган самоврядування Союзу — міський зліт трудових об'єднань старшокласників. Загальне керівництво в кожній республіці здійснює велика рада, до складу якої входять наставники містечок, члени малих рад, керівники громадських організацій. Керівні функції в трудових містечках виконують малі ради містечок, а в ремонтно-будівельних загонах — відповідні штаби. Основну виробничу одиницю являє собою бригада, а первинний виробничий колектив — ланка. У Союзі трудових республік є своя пісня «И вновь продолжается бой» (музика О. Пахмутової, слова М. Добронравова) і девіз: «Мы — твой резерв, любимая страна!» Республіки також мають свою емблему, девіз і пісню.

Кожного літа учні Горлівки виконують величезний обсяг польових та будівельних робіт. Їх щоденна участь протягом 4 годин у суспільно корисній, продуктивній праці вміло поєднується з різноманітною ідейно-політичною, культурно-масовою і спортивною роботою, з цікавим і розумно організованим дозвіллям. У кінці місячної зміни передовикам виробництва вручаються стрічки «Юний герой праці», «Майстер «Золоті руки», «Чемпіон республіки», призи «Золота сапка». Учні відзначаються також дипломами за трудові успіхи, за подання допомоги відстаючим, за активну участь у культурно-масовій та спортивній роботі.

Щоденно на ранковій лінійці краще містечко одержує різні нагородні знаки (13 видів), що прикріплюються до спеціальної стрічки. Кращому містечку зміни вручається червона стрічка з відповідним написом, а містечку, яке добилося найбільших успіхів у виробничій і громадській діяльності протягом усього літа — перехідний Червоний прапор райкому комсомолу. Республіка — переможниця соціалістичного змагання — нагороджується перехідним Червоним прапором міського комітету комсомолу.

Традиційними в Союзі трудових республік стали: підбиття в кінці трудової чверті підсумків роботи на міському зльоті СТР; зустрічі з комсомольцями-ветеранами, з делегатами комсомольських з'їздів; участь у конкурсах на приз

«Золота сапка», бального танцю і саморобок; мітинги солідарності, фестивалі дружби, свята комсомольської пісні, вечори «Хліб — усьому голсва», «Малі олімпійські ігри» та ін.

Республіка «Райдужна» нагадує казкове місто, що складається з 5 містечок. Всі вони мають добротні кам'яні з шиферним покриттям будівлі, в яких кожна кімната пофарбована у свій колір. Діє чудовий літній театр, розрахований на 600 осіб. Поблизу знаходиться впорядкований танцювальний майданчик. Ідальня із скла й бетону, з білосніжними плитками на підлозі, яку прозвали «Ласунка», могла б прикрасити будь-яке місто. Стадіон республіки має найсучасніший інвентар і обладнання для занять різними видами спорту. На всій території республіки красиві асфальтовані доріжки. Є тут і свої бульвари, які купаються в квітах, фруктовий сад. Все це, звичайно, не може не захоплювати. Тому не дивно, що школярі з великою радістю живуть і працюють у своїй республіці.

Аналогічних прикладів можна навести багато. В кожній області є такі вчительські колективи, які глибоко усвідомили макаренковську педагогіку, послідовно її впроваджують і добиваються вагомих результатів у навчанні й комуністичному вихованні учнівської молоді. І все ж науково-теоретична та методична спадщина Антона Семеновича ще не стала загальним надбанням. Тому глибоке оволодіння нею і на сучасному етапі є одним із актуальних завдань радянських педагогів.

Не зайвим буде ще раз підкреслити: відкриття А. С. Макаренка в педагогіці набагато випередили свій час. Нині для їх реалізації складаються надзвичайно сприятливі умови. Про це свідчать і положення багатьох партійних документів, якими передбачається зростання ролі трудових колективів у вихованні радянських людей, і спеціальна стаття Конституції СРСР, що законодавчо закріплює виховні функції колективів у соціалістичному суспільстві. Про це свідчать весь зміст і дух Основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи, що проводиться в нашій країні.

Відкриття А. С. Макаренка повністю відповідають визначеному XXVII з'їздом КПРС курсу на прискорення соціально-економічного розвитку країни і докорінну перебудову в усіх сферах життя суспільства з метою примноження могутності нашої країни, піднесення на якісно новий рівень матеріального і духовного життя радянського народу.

Науково-теоретична спадщина видатного радянського педагога вся пройнята глибокою партійністю, почуттям ви-

сокої відповідальності за виховання підростаючого покоління. Це й забезпечує її практичну значимість та актуальність. Глибоке оволодіння всією педагогічною громадськістю творчою спадщиною А. С. Макаренка — одна із важливих умов успішного розв'язання тих складних завдань, які ставить перед сучасною школою саме життя.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- 1 Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.— К.: Політвидав України, 1986.
- 2 Крупська Н. К. До питання про вільну школу.— Пед. твори: В 10-ти т. Т. 1.— К.: Рад. школа, 1963.
- 3 Крупська Н. К. Організаційний і виховний вплив школи.— Пед. твори: В 10-ти т. Т. 3.— К.: Рад. школа, 1963.
- 4 Крупська Н. К. Піонеррух як педагогічна проблема.— Пед. твори: В 10-ти т. Т. 5.— К.: Рад. школа, 1964.
- 5 Макаренко А. С. Твори: В 7-ми т. Т. 1.— К.: Рад. школа, 1953.
- 6 Макаренко А. С. Твори: В 7-ми т. Т. 2.— К.: Рад. школа, 1953.
- 7 Макаренко А. С. Твори: В 7-ми т. Т. 3.— К.: Рад. школа, 1954.
- 8 Макаренко А. С. Твори: В 7-ми т. Т. 4.— К.: Рад. школа, 1954.
- 9 Макаренко А. С. Твори: В 7-ми т. Т. 5.— К.: Рад. школа, 1954.
- 10 Макаренко А. С. Твори: В 7-ми т. Т. 7.— К.: Рад. школа, 1955.
- 11 Макаренко А. С. Пед. соч.: В 8-ми т. Т. 1.— М.: Педагогика, 1983.
- 12 Ермилов В. О своеобразии произведения А. С. Макаренко // Знамя.— 1954.— № 8.
- 13 Неизвестные письма В. А. Сухомлинского. Письмо к М. П. Павловой от 15.XI.1963 г. // Комс. правда.— 1972.— 16 ноября.
- 14 Кубраков Г. М. По пути Макаренко.— Алма-Ата: Мактеп, 1982.
- 15 Кусый Ю. А., Омельяненко В. Л. Школа гражданственности.— К.: Знание, 1986.— № 8.
- 16 Народное образование в СССР: Сб. документов. 1917—1973 гг.— М.: Педагогика, 1974.
- 17 Сухомлинский В. А. Педагог — коллектив — личность // Лит. газ.— 1970.— 28 окт.
- 18 Четунова Н. Педагогическая поэма // Лит. критик.— 1973.— № 10—11.
- 19 Чуковский К. И. Современники. Портреты и этюды.— М.: Молодая гвардия, 1962.

ЗМІСТ

Ранній період життя і творчості видатного педагога	5
Створення А. С. Макаренко системи комуністичного виховання	7
Останні роки життя і діяльності А. С. Макаренка	18
Основні складові педагогічної спадщини А. С. Макаренка	21
Впровадження творчої спадщини А. С. Макаренка в практику сучасної школи	34
Бібліографічні посилання	48